

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Т. Р.Короткий

« ____ » _____ 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: **ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ**
ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Виконавець: Перков Володимир Андрійович

Науковий керівник: д.ю.н., професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Мушак Наталія Богданівна

Київ, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ.....	8
1.1. Місце Європейського суду з прав людини в системі Ради Європи.....	8
1.2. Функції та повноваження Європейського суду з прав людини.....	14
1.3. Роль Європейського суду з прав людини в справі захисту конституційних прав і свобод людини.....	21
РОЗДІЛ 2. ПРАВИЛА ПРОЦЕДУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	27
2.1. Суб'єкти звернення до Європейського суду з прав людини.....	27
2.2. Порядок реалізація громадянами права на звернення до Європейського Суду з прав людини.....	34
2.3. Розгляд заяви по суті та ухвалення рішення щодо суті заяви в Європейському Суді з прав людини.....	40
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ОСНОВИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	51
3.1. Категорії звернень від України до Європейського Суду з прав людини	51
3.2. Правові засади реалізації виконання практики Європейського Суду з прав людини в Україні	59
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

Актуальність обраної теми відображається в контексті розвитку правозастосовчої практики та змін в українській судовій системі. Це питання набуло особливої актуальності у зв'язку з численними рішеннями Європейського суду з прав людини на користь громадян України щодо порушення їхніх прав.

Україна, як член Ради Європи та підписант Європейської конвенції з прав людини, зобов'язана виконувати рішення Європейського суду та забезпечувати захист прав і свобод громадян. Однак у реалізації цих рішень є проблеми та виклики, які потребують уваги та відповідних рішень. Зокрема, актуальність дослідження полягає в необхідності аналізу ефективності механізмів виконання рішень Суду ЄС та виявлення того, що ускладнює виконання. Це може включати проблеми координації між різними органами влади, недостатню обізнаність громадян про їхні права та способи їх захисту, а також відсутність необхідного фінансування та інфраструктури для виконання рішень.

Дослідження є актуальним не лише для наукової спільноти та студентів, а й для юристів-практиків, органів влади та широкої громадськості, оскільки його результати можуть бути використані для вдосконалення законодавства та практики виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Це дослідження стало вагомим внеском у забезпечення дотримання принципів судочинства, захисту прав і свобод громадян, підвищення довіри до української правової системи.

Однією з головних причин актуальності даної теми є велика кількість рішень Європейського суду з прав людини на користь громадян України. Ці вирoki стосуються різноманітних порушень прав людини, таких як незаконне затримання, порушення свободи слова та неефективне кримінальне розслідування. Виконання цих рішень має вирішальне

значення для захисту прав громадян і зміцнення довіри до відправлення правосуддя.

Другою причиною актуальності є необхідність вдосконалення механізмів виконання рішень ЄСПЛ в Україні. У процесі реалізації прийнятих рішень виникли різноманітні труднощі, такі як погана координація між відділами, затримки у виконанні, недостатні ресурси та кошти. Ці проблеми можуть призвести до порушення громадянських прав і підірвати довіру до системи правосуддя.

Третя причина актуальності – це необхідність розробки рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення механізмів виконання рішень ЄСПЛ. Це може включати внесення змін до законодавства, забезпечення ефективної координації між органами влади, забезпечення доступу до правової інформації та підвищення обізнаності громадян щодо їхніх прав.

Теоретичні та практичні аспекти Виконання рішень ЄСПЛ в Україні відображені у працях цілої низки як зарубіжних, так і вітчизняних **вчених**. До зарубіжних вчених, які розробляли й підтримували дане питання, праці та ідеї яких були використані при написанні даного дослідження, насамперед потрібно віднести таких юристів-міжнародників: Алениус Пентти, Букиккио Джанкарло, Кристофферсен Йонас, Коста Эдите, Де Беко Готьє, Делькур Барбара, Фельдман Дэвид, Грир Стивен, Келлер Хелен, Летсас Джордж, Ови Клэр, Полакевич Иренеуш, Попович-Данев Марьяна, Сицилианос Линос-Александр, Спилманн Дин, Свеасс Нильс, Тор Бьоргвинссон, Цакиракис Стелиос, Вильдхабер Лузиус.

Серед українських науковців варто назвати: Акімова І.В., Білоус Ю.М., Василюк В.О., Герасименко А.І., Данілова О.А., Єрмолаєва Н.М., Залізний В.О., Колодій А.О., Кузик О.О., Мельничук О.А., Новіков В.І., Олійник О.О., Пушкар О.О., Ріжков О.В., Савінський В.М., Старчевська Г.В., Троценко О.В., Федорченко І.Л..

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження полягає аналіз ефективності механізмів виконання рішень Європейського Суду та виявленні причин, які ускладнюють їхню реалізацію. Основною метою є вдосконалення системи виконання рішень Європейського Суду в Україні та забезпечення ефективного захисту прав та свобод громадян.

Завдання дослідження включають:

- Аналізувати механізми виконання рішень Європейського Суду в Україні та їх ефективність.
- Вивчити причини, які призводять до ускладнень у виконанні рішень Європейського Суду.
- Дослідити вплив рішень Європейського Суду на систему правосуддя та законодавство України.
- Визначити роль рішень Європейського Суду у захисті прав та свобод громадян України.
- Розглянути практику виконання рішень Європейського Суду в інших країнах та зіставити з досвідом України.
- Запропонувати рекомендації та заходи для поліпшення механізмів виконання рішень Європейського Суду в Україні.

Об'єктом дослідження є процес виконання рішень Європейського Суду з прав людини в контексті української системи правосуддя та правозастосовної практики. Дослідження спрямоване на вивчення та аналіз ефективності механізмів виконання рішень, які приймає Європейський Суд у випадках порушення прав людини в Україні. **Предметом дослідження** є самі рішення, які приймає Європейський Суд з прав людини в контексті порушень прав людини в Україні, а також процес їх виконання в українській системі правосуддя.

Методологічну основу роботи включають:

1. **Юридичний аналіз:** Використання юридичного аналізу дозволяє розглянути нормативну базу, що регулює виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні. Цей підхід передбачає докладне вивчення законодавства, міжнародних конвенцій та інших нормативних актів, які впливають на процес виконання рішень.

2. **Документальний аналіз:** Цей метод включає аналіз рішень Європейського Суду з прав людини, рішень українських судів, статистичних даних, звітів та інших документів. Документальний аналіз дозволяє зібрати та систематизувати інформацію, виявити тенденції, проблеми та використовувати ці дані для аналізу та формулювання висновків.

3. **Емпіричні методи:** Застосування емпіричних методів дослідження, таких як анкетування, опитування, інтерв'ю та аналіз судової практики, дозволяє збирати практичний досвід та отримувати думки сторін, які прямо або опосередковано залучені до процесу виконання рішень.

4. **Компаративний аналіз:** Цей підхід передбачає порівняння практик виконання рішень Європейського Суду з прав людини в інших країнах. Дослідження включає аналіз і порівняння досвіду та підходів інших країн до виконання рішень та може служити основою для виявлення недоліків чи запровадження кращих практик української системи виконання рішень.

Ці методологічні підходи взаємодіють та використовуються в комбінації для досягнення цілей дослідження та виконання поставлених завдань. Вони допомагають зрозуміти стан виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні, ідентифікувати проблеми та розробити рекомендації для поліпшення ситуації.

Структура роботи обумовлена її метою, завданнями та предметом дослідження. Дипломна робота складається із переліку умовних скорочень,

вступу, трьох розділів, якими охоплюються сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (??найменувань). Загальний обсяг дипломної роботи –?? сторінки, у тому числі список використаних джерел – ? сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ

1.1. Місце Європейського суду з прав людини в системі Ради Європи

Історія Європейського Суду поділяється на три етапи: етап I — від дати заснування Суду до 1 жовтня 1994 року, етап II — етап III з 1 жовтня 1994 року до 1 листопада 1998 року, три етапи — від 1 листопада 1998 року по сьогодні. На першому етапі Європейський суд складався з двох палат: Комітету з прав людини та Суду. На цьому етапі функція прийому індивідуальних скарг належить комітету, який може передати справу до суду. З 1 листопада 1998 року Європейський суд діє згідно з процедурою, викладеною в Протоколі № 11 до Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод. На основі протоколу № 11 суд реформовано: він став однопалатним і постійно діє. Мета реформи – підвищити спроможність судів, тобто забезпечити можливість розгляду більшої кількості справ. Судді, які виконують повноваження суддів Європейського суду, не представляють свої країни.

Перший етап діяльності Суду ЄС був неефективним. Між 1959 і 1998 роками суд ухвалив 837 резолюцій. З 1 листопада 1998 р. Європейський суд з прав людини функціонує як постійний суд (кількість суддів дорівнює кількості держав-членів Ради Європи). Його активність різко зросла і вже в 1999 р. Виніс 177 постанов. Постанови № 695 та № 844 видані у 2000 та 2002 роках відповідно. У 2009 році був «пік» у 1625 постанов, після чого кількість пішла на спад. – У 2014 році винесено лише 891 постанову.

Європейський суд з прав людини в Страсбурзі був створений згідно зі статтею 19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «для забезпечення дотримання державами-учасниками своїх зобов'язань за

Конвенцією та протоколами до неї». Зміни до Положення 47 посилюють контроль за відбором заяв. Того ж року Суд прийняв до розгляду три скарги громадян України проти Росії щодо російської агресії, підтверджуючи високу Репутація Суду та його роль як неупередженого європейського судочинства.

Експерти зазначили, що передбачені Конвенцією «умови прийнятності» для подання скарги до суду передбачають 10 умов прийнятності, серед яких: звернення до Європейського суду правосуддя можливе лише у разі порушення прав; скарга може бути подана особою, яка безпосередньо порушила; порушення повинно відбутися в межах юрисдикції однієї з країн-учасниць Європейської конвенції; як правило, порушення прав повинно відбутися після набрання чинності Європейською конвенцією, за винятком триваючих порушень заявник зобов'язаний використовувати ефективні засоби правового захисту, наявні в країні; За загальним правилом, апеляція до Європейського суду має бути подана не пізніше ніж через 6 місяців після винесення останнього судового рішення; скарга має бути обґрунтованою: тягар доведення того, що держава мала порушити його права; скарга не може бути анонімною; скарга не може містити образливих висловлювань; неможливо подати скаргу одночасно до двох (або більше) міжнародних органів з однієї причини, наприклад, до Європейського суду з прав людини права та Комітет ООН з прав людини. Беручи до уваги цілі Конвенції та той факт, що справи можуть розглядатися в межах національної юрисдикції, Протокол № 14 запроваджує ще одну умову прийнятності незначної шкоди.

Потребує подальшої розробки концепція «вичерпання всіх національних засобів правового захисту». Наприклад, у судовій справі «Акдивар проти Туреччини» (Akdivar v. Turkey) у 1996 році Суд підкреслив, що засоби правового захисту мають бути надійними не лише в теорії, а й на практиці. Це означає, що засоби правового захисту мають бути ефективними та доступними. Ефективність засобів правового захисту охоплює кілька

факторів, таких як здатність позивачів отримати доступ до результатів, а також послідовність і передбачуваність зазначених результатів після вичерпання засобів правового захисту. Суд встановив загальне правило, що судові розгляди зазвичай є ефективними засобами правового захисту, хоча є ситуації, коли вони можуть бути недостатніми. Таким чином, суд має повноваження визнавати скарги прийнятними, навіть якщо не всі засоби правового захисту були застосовані, за наявності виняткових обставин. Суд визнає, що важливо враховувати не тільки наявність засобів правового захисту в конкретній державі, але й загальне політичне та правове середовище, в якому вони діють, а також обставини заявників. Суд також пояснив, що вимога про вичерпання всіх національних засобів правового захисту є неприйнятною, якщо очевидно, що існує послідовна модель порушень, яка є несумісною з положеннями Конвенції, і якщо держава виявляє поблажливість до цих порушень, передаючи національне судове провадження марний або неефективний.

Оцінюючи втручання держави в права людини, включаючи випадки, коли права людини, захищені Конвенцією, були обмежені, Європейський суд з прав людини враховує різні критерії. До них належать законність державного втручання, необхідність втручання в демократичному суспільстві та мета втручання, зокрема, чи служить воно законній меті обмеження прав людини.

На думку Європейського суду з прав людини, поняття "законність" визначається використанням у положеннях Конвенції різних виразів, що стосуються цієї категорії: "відповідно до процедур, встановлених законом", "відповідно до закону...". У своїй практиці Суд виходить із широкого розуміння "законності" та "права" як норм національного права. Іншими словами, мова йде про статути. При цьому національні закони та їх положення повинні відповідати принаймні деяким критеріям, таким як ясність і доступність, без яких суд не може визнати положення законом при

оцінці справи. Водночас, розуміння Судом того, що є "законним", також впливає з того факту, що "закон" визнається в контексті основоположних принципів Конвенції. І навпаки, Суд не може визнати "законом" норму, що суперечить цим принципам. У справі "Барановський проти Польщі" (Baranowski v. Poland) Європейський суд розвинув свою позицію щодо поняття "відповідно до закону" наступним чином: '51.... Суд також повинен з'ясувати, чи сумісне саме національне законодавство з Конвенцією, включаючи загальні принципи, виражені або такі, що мають на увазі в ній.⁵² Що стосується другого пункту, Суд підкреслив, що особливо важливо дотримуватися принципу правової визначеності при позбавленні волі, тобто, щоб підстави для позбавлення волі в національному законодавстві були чітко визначені в законі і щоб сам закон був передбачуваним у своєму застосуванні, так що всі закони повинні бути достатньо точними, щоб дозволити будь-якій особі передбачити, наскільки це можливо - після необхідних консультацій, якщо це необхідно, - наслідки, відповідно до "законного" принципу Конвенції. Стандарт "законності" буде дотримано.

Європейський суд розглядав поняття "необхідний для демократичного суспільства" у низці рішень, що найкраще ілюструє його рішення у справі "Красуля проти Російської Федерації" (Krasulya v. Russian Federation). Ця скарга стосувалася кримінального провадження проти газетної статті. Суд зазначив: "34. критерій необхідності в демократичному суспільстві полягає в тому, чи відповідає оскаржуване втручання "нагальній суспільній потребі", чи є воно пропорційним переслідуваній законній меті і чи є підстави, на які посилаються органи влади для виправдання втручання, достатніми для його виправдання відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Це вимагає від Суду прийняття рішення. При оцінці того, чи існує така необхідність і які заходи слід вжити у зв'язку з цим, національним органам влади дозволяється певна мінімальна свобода розсуду. Однак ця свобода розсуду не є безмежною і тісно пов'язана з європейським наглядом,

здійснюваним Європейським судом, на який покладено обов'язок приймати остаточне рішення щодо того, чи є обмеження прав сумісним зі свободою вираження поглядів, гарантованою статтею 10 Конвенції. Таким чином, здійснюючи свою наглядову функцію, завдання Європейського суду полягає не в тому, щоб вийти за межі компетенції держави-відповідача, а в тому, щоб перевірити, чи були дотримані положення статті 10 Конвенції у світлі обставин справи в цілому та здатності держави-відповідача зробити незалежну оцінку. При цьому Європейський суд повинен переконатися, що органи влади держави-відповідача застосували критерії, які відповідають принципам, викладеним у статті 10 Конвенції, і що рішення національних органів влади ґрунтувалося на обґрунтованій оцінці відповідних обставин...".

Поняття легітимної мети як критерію розгляду втручання держави чітко визначено в різних цілях, що відображають (і захищають) публічні та приватні інтереси, як це впливає зі змісту Конвенції.

Законними цілями, з якими можуть бути обмежені права і свободи, викладені в Конвенції (права, викладені в Конвенції, та цілі, з якими вони можуть бути обмежені), є наступні 1) Право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8): національна і громадська безпека, економічний добробут, порядок або запобігання злочинам, охорона здоров'я чи моралі, захист прав і свобод інших людей (стаття 9): громадська безпека, громадський порядок, охорона здоров'я чи моралі, захист прав і свобод інших людей (стаття 10). Свобода думки, совісті та релігії (стаття 9): громадська безпека, громадський порядок, охорона здоров'я чи моралі, захист прав і свобод інших людей; 3) свобода вираження поглядів (стаття 10). Безпека держави, територіальна цілісність, громадська безпека, запобігання заворушенням чи злочинам, захист здоров'я і моралі, захист честі і прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 4) свобода зібрань та об'єднань (стаття 11): в інтересах національної або

громадської безпеки, запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту прав і свобод інших людей. У світлі вищевикладеного не можна сказати, що правовий підхід відповідної фрази "законної мети" тексту Конвенції щодо державного втручання є бездоганим. Кількість заяв (скарг), поданих до Європейського суду з прав людини громадянами країн Центральної Європи, є великою, а характер порушень Конвенції - найрізноманітнішим.

Кількість звернень громадян країн Центральної Європи до Європейського суду з прав людини можна узагальнити наступним чином. По-перше, кількість звернень, окрім якісного стану національного правопорядку та порушення державою Конвенції, є індикатором правосвідомості певного суспільства, зокрема готовності громадян відстоювати свої права на всіх можливих рівнях захисту. По-друге, кількісні показники, як загальні, так і на душу населення, допомагають виявити певні тенденції розвитку правопорядку в тій чи іншій державі. Наприклад, кількість скарг, поданих до судів громадянами Угорщини на 10 000 жителів у 2014 році, була в сім разів вищою, ніж у Чеській Республіці, і в чотири рази вищою, ніж у Словацькій Республіці, що підтверджує наявність низки серйозних проблем у цій країні.

Щодо України, то з 1997 року (ратифікація Конвенції) по 2014 рік було винесено загалом 1002 рішення, з яких 987 визнали порушення Конвенції, а 10 - не визнали порушень. Тематичний аналіз вищезазначеної кількості рішень українських судів (тих, в яких було встановлено порушення Конвенції) показує наступні результати: право на життя/позбавлення життя - 9; право не бути підданим катуванню - 12; право не бути підданим нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню - 117; право на ефективне розслідування - 53; право на свободу та особисту недоторканність - 203; право на справедливий суд - 481; право на судовий розгляд протягом розумного строку - 298; тривале невиконання судових рішень - 29 право бути

засудженим лише за злочини, передбачені чинним законодавством - 1; право на повагу до приватного і сімейного життя - 46; право на свободу переконань, совісті та релігії і свободу віросповідання - 3; свобода вираження поглядів - 10; свобода зібрань та об'єднань - 4; право на відшкодування шкоди - 184; право не бути дискримінованим - 2; право на власність - 336; право на вільний вибір - 2; інші положення - 26.

1.2. Функції та повноваження Європейського суду з прав людини

Під функцією судового рішення розуміють сукупність взаємопов'язаних інституційно-правових наслідків, які зумовлюють досягнення основних цілей, викладених у судовому рішенні. Ця концепція була висунута С.В. Васильєвим, який зазначив, що розглядати функції судового рішення окремо можливо лише з теоретичної точки зору, оскільки це допомагає більш чітко зрозуміти основні аспекти впливу судового рішення на суспільні відносини, а на практиці функції проявляються одночасно і взаємопов'язано, вказуючи, що можна говорити про наступні. На думку автора, судові рішення виконують такі функції 1) охоронна функція, 2) функція регулювання поведінки особи та 3) виховна функція судових рішень.

На думку Є.А. Шишова, під функцією судового рішення слід розуміти його основне призначення, яке випливає з правової природи судового рішення. При цьому в науці процесуального права виділяють такі функції судового рішення: регулятивну, інформативну, ідеологічну, превентивну, виховну, сигнальну, законодавчу, відновлювально-виправну, правоохоронну та функцію "юридичних фактів".

З іншого боку, дослідники в галузі цивільного права та судового процесу пропонують інший підхід до розуміння функцій судових рішень: На думку Н.О. Чечиної, судові рішення мають насамперед "виховну, переконуючу та рецептивну функції" і є засобом реалізації виховної функції

цивільного процесуального права; зміст матеріального права і процесуального закону виховує всю процедуру, що застосовується судом, тобто судову діяльність з вирішення цивільних справ і фіксує результат її застосування.

Л.М. Завадська, крім виховної функції судового рішення, розрізняє функцію правового захисту і функцію регулювання поведінки особистості і констатує, що питання про функцію судового рішення є лише одним з аспектів питання про дію судового рішення, що є більш широкою проблемою, яка може бути оцінена як з точки зору правових наслідків (юридична сила, обов'язковість судового рішення), так і з точки зору функції і досягнення поставлених судом цілей. Автори констатують, що дана ситуація може бути оцінена з наступних позицій. У контексті даного підходу, інші автори, пояснюючи основні ознаки судового рішення, стверджують, що судові рішення можна визначити як акт реалізації владних повноважень спеціального органу держави, на який покладено функції судового управління, акт правозастосування, охорони і захисту прав та інтересів громадян, організацій і суспільства, зміцнення законності, запобігання правопорушенням і виховання громадян. Стверджується, що їх можна визначити як дії.

Розглядаючи поняття та види функцій запропонованих рішень Суду, слід зазначити, що вони можуть стосуватися насамперед рішень національних судових органів і лише опосередковано - рішень Європейського суду з прав людини. Це пов'язано з тим, що функції рішень ЄСПЛ безпосередньо пов'язані з цілями та завданнями Суду: При виконанні функцій рішень ЄСПЛ першорядне значення мають як загальні цілі, що стосуються правової системи в цілому, так і специфічні цілі, що стосуються кожної окремої правової ситуації. Цікавою з цього приводу є позиція І.С. Метлової. Вона зазначає, що функція рішень Європейського суду тісно пов'язана з функцією права. Між цими явищами є багато спільного.

Наприклад, схожим є предмет актів та спрямованість функцій на досягнення спільної мети. Таким чином, суть функції рішень Європейського суду з прав людини полягає в тому, що вони поєднують у собі функцію права (оскільки містять нормативно-правові приписи) з функцією судової дії (застосування права за своєю природою) та функцією інтерпретаційної дії.

Однак, на нашу думку, така точка зору науковців не може бути прийнята беззастережно, оскільки рішення Суду не містить нових нормативних положень і не доповнює Конвенцію додатковими нормами. Рішення ЄСПЛ містить, перш за все, правову позицію Суду, яка характеризується своїм прецедентним характером.

У світлі викладеного вище підходу вважаємо, що під функцією рішень Європейського суду з прав людини слід розуміти основну сферу впливу актів Суду на правові системи держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та на правозастосовну, правотворчу, правоінтерпретаційну, освітню і наукову діяльність відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Серед функцій судових рішень слід виділити загальні функції рішень Європейського суду з прав людини. Це, по-перше, захист, орієнтація, каталізація, попередження, інформування, освіта, вплив на правосвідомість, розвиток правової теорії та накопичення досвіду застосування Конвенції.

По-друге, специфічними функціями рішень ЄСПЛ є тлумачення положень Конвенції та протоколів до неї (юридична інтерпретація), застосування права, засобів правового захисту, вдосконалення судової влади, законодавства, правозастосовної та адміністративної практики органів державної влади.

В умовах розбудови демократичних інститутів всередині держави відносини між народом і державою зазнають постійної трансформації, а в умовах глобалізації суспільних процесів виникає необхідність забезпечення

максимального зближення та гармонізації цих процесів на міжнародному рівні. Як показують наукові дослідження, сучасні суспільно-політичні явища, розвиток інформаційних технологій, процес глобалізації та швидкість його розвитку створюють сьогодні нові виклики для органів державної влади. Часто проблеми, які виходять за межі офіційної компетенції органів державної влади та органів місцевого самоврядування, потребують невідкладного вирішення. Більше того, для вирішення таких проблем потрібні нові, нестандартні підходи, а головне - швидкі процеси прийняття рішень на основі конституційно-правового статусу органів влади та в межах їхньої компетенції. Оскільки В. Авер'янов пояснює поняття "дискреційні повноваження" як "спосіб здійснення відповідним органом (установою чи посадовою особою) публічної влади за погодженням з іншими інститутами", то логічним наслідком цього є поступове розширення можливостей органів публічної влади та розширення кола ситуацій, в яких вони мають дискреційні повноваження щодо застосування норм права. В.М.Венгер дав загальне визначення "дискреційних повноважень" як "здійснення наданих законом повноважень на власний розсуд, без необхідності взаємодії з іншими інститутами". В.М.Венгер стверджував, що за таких обставин адміністративним органам має бути надана досить широка свобода розсуду при застосуванні закону і що, власне, концепція адміністративного розсуду ґрунтується на необхідності для органів влади мати можливість ефективно і доцільно застосовувати закон у кожному конкретному випадку. В.М.Венгер дотримується думки, що це ґрунтується на необхідності для органів влади мати можливість ефективно і доцільно застосовувати закон у кожному конкретному випадку. Надання широких дискреційних повноважень органам державної влади вимагає розробки ефективних правових механізмів захисту приватних осіб перед органами державної влади та ефективних механізмів відповідальності держави перед приватними особами. На Копенгагенській сесії Конференції з людського виміру 1990 року держави-учасниці ОБСЄ та окремі особи взяли на себе зобов'язання забезпечити ефективні засоби

правового захисту для захисту приватних осіб: "Кожен повинен мати ефективний засіб правового захисту від адміністративних рішень, щоб гарантувати повагу до основних прав і забезпечити відсутність упередженості правової системи". Держави також заявили, що "адміністративні рішення, спрямовані проти будь-якої особи, повинні бути повністю обґрунтованими і, в принципі, визначати можливі звичайні засоби правового захисту".

Важливість аналізу взаємовідносин особи і держави для юридичних осіб зростає в останні роки, оскільки стає все складніше забезпечити ефективний захист прав і свобод, порушених органами державної влади при здійсненні ними своїх повноважень. Ефективним захистом у цьому випадку є система адміністративного судочинства, яка дозволяє громадянам оскаржувати в суді адміністративні акти та рішення і застосовувати заходи відповідальності до суб'єктів владних повноважень за порушення законодавства та прав людини. Питання захисту прав фізичних та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин набуває особливого значення у вітчизняній правовій науці з огляду, по-перше, на останні зміни в судовій системі та компетенції вищих судових інстанцій, по-друге, на складність визначення меж компетенції адміністративних судів щодо захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб, порушених у сфері публічно-правових відносин, яка ще не отримала необхідного комплексного та глибокого дослідження. Адже, як слушно наголошує О. В. Константий, виходячи з конституційного принципу поділу державної влади, судді не можуть втручатися у виключні повноваження (прогати) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб при вирішенні справ щодо їх поновлення та захисту.

На думку німецького вченого К. Райтмаєра, вирішальним питанням у світлі конституційних принципів є те, якою мірою адміністративні суди мають повноваження переглядати і, за необхідності, навіть змінювати

адміністративні рішення, що ґрунтуються на нечітких правових умовах, тобто здійснювати як правотворчу діяльність, так і прийняття рішень. Це питання, як і питання про те, чи допускати судовий контроль за правомірністю адміністративних рішень, є глобальною доктринальною проблемою і залишається одним із найскладніших у сучасному адміністративному праві.

Питання дослідження дискреційних повноважень судів активно обговорюється в рамках процесуальної науки, як і необхідність визначення законності, обсягу, способів та меж реалізації свободи оцінки представниками судової влади, виходячи з того, що такі повноваження судів є сумісними з принципом верховенства права, а практика Європейського суду з прав людини є прикладом у цьому відношенні. є численними у з'ясуванні природи цих повноважень та визначенні їх меж шляхом відсилання до національного законодавства. Однак, як справедливо зазначається в наукових дослідженнях, "існуючі в юридичній науці та в дослідженнях в інших галузях (цивільному та кримінальному праві) загальні теорії правозастосування та судового розсуду, які повною мірою враховують особливості процедур у публічно-правових спорах та відповідають сучасним теоретичним і практичним потребам у сфері судового адміністративного процесуального права, не передбачають виявлення науково обґрунтованих закономірностей здійснення судами дискреційних повноважень". Тому, аналізуючи питання дискреції в контексті адміністративного судочинства, доцільно, на нашу думку, виокремити три основні напрями дослідження:

- По-перше, дискреційні повноваження суб'єкта владних повноважень, які є предметом нагляду адміністративних судів;

- По-друге, межі втручання адміністративних судів у здійснення цих повноважень, оскільки адміністративні суди не можуть перебирати на себе від імені іншого суб'єкта владних повноважень повноваження щодо

вирішення питань, які законодавчо віднесені до компетенції цього суб'єкта владних повноважень;

- по-третє, право суду на власний розсуд ухвалювати законні та обґрунтовані рішення в адміністративних справах (суддівський розсуд).

У сучасних умовах усі сфери функціонування органів публічної влади повинні неухильно дотримуватися принципу законності та підлягати досить суворому правовому регулюванню. Конституція України у частині другій статті 19 закріплює перший принцип принципу спеціального уповноваження і зазначає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Водночас, об'єктивно необхідно залишити адміністративну діяльність на "розсуд" публічної адміністрації, оскільки практично неможливо передбачити в законі всі можливі випадки адміністративної діяльності. Якщо, з одного боку, закон уповноважує фізичну чи юридичну особу вчинити певну дію, а з іншого боку, дозволяє фізичній чи юридичній особі утриматися від її вчинення за заздалегідь визначених умов, і особа може обрати один з кількох варіантів у межах та у спосіб, передбачений законом, то така дія є "залишеною на розсуд".

1.3. Роль Європейського суду з прав людини в справі захисту конституційних прав і свобод людини

Природа рішень Європейського суду з прав людини та їх значення як джерела права не є універсальною в жодній державі. У цьому контексті Н. Блажківська виокремила основні фактори, які необхідно враховувати при аналізі природи рішень Європейського суду з прав людини як джерела права:

правова система держави, конституційний підхід до співвідношення внутрішнього та міжнародного права та рівень обов'язковості рішень ЄСПЛ для органів державної влади.

Слід погодитися з наведеною вище точкою зору, оскільки це залежить від правової системи, що існує в конкретній державі. Романо-германські правові системи визначають роль судової практики зовсім інакше, ніж англосаксонські правові системи. Існують також певні особливості у визнанні рішень Європейського суду з прав людини джерелом права в мусульманських країнах. Водночас, конституції різних держав по-різному визначають місце міжнародного права по відношенню до національного права. В одних державах норми міжнародного права стають частиною законодавчої або правової системи національної держави, тоді як в інших вони інкорпоровані в правову систему і, відповідно, функціонують поряд з іншими елементами, що складають цю систему в таких державах.

Іншим фактором є національний правопорядок, який може по-різному визначати місце і роль різних органів держави, а отже, обов'язковість рішень ЄСПЛ для держави в цілому може визначатися по-різному щодо органів законодавчої, виконавчої та судової влади. Тому думка автора є цілком обґрунтованою і застосовною як для теоретичного, так і для конституційно-правового аналізу природи рішень ЄСПЛ як джерела права в Україні.

Хоча Україна належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є законодавчі акти, а судова практика офіційно не визнається джерелом права, використання рішень Європейського суду з прав людини як джерела права набуває все більшого поширення.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) у 1997 році, Україна визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Як зазначає М. Козюбра, ця подія ознаменувала

принципово новий історичний етап для національних правових систем, сприяючи розвитку європейського правового простору та його специфічних стандартів. Однак питання визнання рішень ЄСПЛ джерелом права України до сьогодні не має однозначного вирішення.

Ю. Зайцев, П. Рабінович та багато інших авторів характеризували рішення ЄСПЛ у контексті доктринального погляду, притаманного державі з романо-германською правовою системою, яка не визнає судову практику джерелом права, а саме, що рішення ЄСПЛ не повинні визнаватися джерелом права. Автори ілюструють свою тезу тим, що ЄКПЛ не є правовою підставою для надання прецедентного статусу рішенням ЄСПЛ у класичному розумінні, зокрема в англійському праві.

С. Шевчук та В. Палюк дотримуються протилежної точки зору і визнають рішення ЄСПЛ прецедентами. Так, С. Шевчук зазначає, що рішення ЄСПЛ мають нормативний характер, ухвалюються в процесі вирішення конкретної справи і мають відношення до фактичних обставин справи. Однак, на його думку, практика КСУ має бути гармонізована з практикою ЄСПЛ, оскільки демократія ґрунтується на фундаментальних цінностях, правах і свободах, а рішення ЄСПЛ містять потужний практичний і методологічний потенціал для правильної імплементації ЄКПЛ. Він також висловив обґрунтовану думку, що, хоча Конституція України фактично повторює майже всі права, закріплені в ЄКПЛ, національна практика часто не відповідає тлумаченню ЄКПЛ, наданому ЄСПЛ. Водночас, обов'язковість європейської судової практики для України впливає з принципу "ієрархії юрисдикцій". Європейський суд з прав людини має найвищу юрисдикцію у сфері судового захисту прав і свобод людини, що прямо впливає з частини 4 статті 55 Конституції. Однак, оскільки основний тягар такого захисту лежить на національних компетентних органах, робота ЄСПЛ є допоміжною.

Див. серед інших спостережень: О. О. Климович вважає, що рішення за своєю природою є офіційним тлумаченням ЄСПЛ у конкретній справі і що

джерелом права в цьому випадку буде результат тлумачення, який міститься в мотивувальній частині рішення.

К. Ісмаїлов, не погоджуючись з цією думкою, дотримується іншої точки зору і стверджує, що джерелом права є положення ЄКПЛ, а про рішення Європейського суду з прав людини можна говорити лише як про джерело його тлумачення.

Для того, щоб сформулювати власну думку з наведених вище численних поглядів на природу рішення ЄСПЛ, необхідно порівняти не лише доктринальні праці, а й чинне законодавство та сучасну практику правозастосування. Так, відповідно до положень частини четвертої статті 55 Конституції України, Європейський суд з прав людини може бути визнаний міжнародною судовою установою, до якої особи, які в результаті використання всіх національних засобів правового захисту, гарантованих національним законодавством України, можуть звертатися за захистом своїх прав і свобод.

Стаття 129 Конституції України в редакції Закону від 02.06.2016 передбачає, що судді при ухваленні рішень повинні керуватися принципом верховенства права. Крім того, стаття 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та стаття 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" передбачають, що суди України зобов'язані застосовувати при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права, і Конституційний Суд України не є винятком. Не є винятком і Конституційний Суд України.

У своїй резолюції від 12.05.2004 р. Комітет міністрів Ради Європи роз'яснив системні проблеми, що лежать в основі порушення, і звернувся до ЄСПЛ з проханням "взяти до уваги системні проблеми, що лежать в основі порушення, та їхні першопричини, зокрема там, де вони можуть призвести до

збільшення кількості заяв". У своїх рішеннях щодо порушень Конвенції допомагати державам у пошуку належних рішень проблеми та надавати Комітету міністрів можливість здійснювати моніторинг виконання рішень". В рамках цього завдання була розроблена система "пілотних рішень" ЄСПЛ. Процедура ухвалення "пілотних рішень" дозволяє чітко встановити наявність структурних проблем, що лежать в основі порушення, а також конкретні заходи та кроки, які держава-відповідач має вжити для виправлення ситуації, що склалася ("Бронецький проти Польщі", "Гуттен Чапська проти Польщі"). Саме процедура "пілотного рішення" має найбільш очевидний прецедентний характер. Так, дотримуючись підходу, викладеного у справі "Бурдов проти Росії" (*Burdov v. Russia*), яка стосувалася аналогічного питання щодо невиконання рішення національного суду в Російській Федерації, ЄСПЛ насамперед визнав повторюваний та хронічний характер проблеми, що лежить в основі порушення, велику кількість жертв таких порушень в Україні та нагальність надання їм негайних та адекватних засобів правового захисту на національному рівні, і визнав за доцільне застосувати процедуру пілотного рішення в цій справі.

Процедура винесення пілотного рішення має на меті не лише звільнити ЄСПЛ від тягаря розгляду подібних ситуацій, які масово трапляються в державах-членах ЄСПЛ, але й, що є ключовим моментом, забезпечити універсальний характер та обов'язковість рішень ЄСПЛ. Такі рішення також є обов'язковими для всіх подібних справ, що підтверджує думку про прецедентний характер рішень ЄСПЛ.

Так, у справі "Ранцев проти Кіпру та Росії" ЄСПЛ зазначив, що метою його рішення, окрім вирішення конкретної справи, є роз'яснення, підтвердження та розвиток норм, встановлених ЄКПЛ, з метою підвищення загальних стандартів захисту прав людини та сприяння практиці дотримання прав людини в державах-учасниках. У справі "Опуз проти Туреччини" ЄСПЛ визнав фактичну *erga omnes* дію свого рішення та вказав, що його наслідки

мають враховуватися при винесенні рішень проти інших держав-учасниць: "Це рішення пропонує остаточне і авторитетне тлумачення, і тому, навіть якщо воно стосується інших держав, воно оцінює, чи повністю національні органи влади прийняли принципи, викладені в цьому рішенні, в аналогічних питаннях". Що стосується обов'язковості рішень ЄСПЛ для адміністративних органів, слід зазначити, що вітчизняна правова система характеризується приматом міжнародного права над національним, а ЄСПЛ є єдиним органом, уповноваженим тлумачити ратифіковану Україною ЄКПЛ. Конституція України (стаття 9) передбачає, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Окрім зобов'язання України виконувати рішення ЄСПЛ у справах, в яких Україна є відповідачем (де питання про обов'язковість рішень не виникає), прецедентний характер рішень та роль ЄСПЛ як офіційного інтерпретатора ЄКПЛ сприяють визнанню рішень, в яких відповідачем є інша держава, джерелом права в Україні. Таким чином, рішення ЄСПЛ щодо інших держав, які не є сторонами Конвенції, не є обов'язковими до виконання, але повинні братися до уваги, оскільки ЄСПЛ не може тлумачити положення Конвенції по-іншому.

Рішення ЄСПЛ спрямовані не лише на вирішення справ, що перебувають на розгляді Суду, по суті, а й на визначення та тлумачення положень ЄКПЛ. Вважається, що такі рішення мають подвійний характер, будучи як актами застосування права, так і актами тлумачення права. Не будучи правовим прецедентом у класичному розумінні, рішення ЄСПЛ є прецедентом, і це особливо очевидно, коли ЄСПЛ застосовує процедуру "пілотного рішення". З метою утвердження верховенства права чинне законодавство України передбачає обов'язок судової влади застосовувати рішення ЄСПЛ як джерело права, а також обов'язок держави виконувати рішення ЄСПЛ у справах, де Україна є відповідачем. Більше того, як показує

практика ЄСПЛ, сам судовий орган у своїх рішеннях наголошує на інтерпретованості та обов'язковості всіх рішень по відношенню до всіх держав-членів. Іншими словами, рішення Європейського суду з прав людини є конституційним джерелом України і підлягають застосуванню як джерело права не тільки в рішеннях Європейського суду щодо України, а й щодо всіх держав-учасниць ЄСПЛ.

РОЗДІЛ 2. ПРАВИЛА ПРОЦЕДУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Суб'єкти звернення до Європейського суду з прав людини

Конституція України проголошує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3 Конституції України). Враховуючи ці конституційні положення, стаття 55(2) Конституції встановлює, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Одним з найвпливовіших таких органів є Європейський суд з прав людини, створений відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ратифікувавши вищезгадану Конвенцію у 1997 році, Україна взяла на себе зобов'язання поважати положення міжнародних договорів, у тому числі виконувати рішення Європейського суду з прав людини.

Про "популярність" Європейського суду з прав людини серед українського народу свідчить практика функціонування цієї міжнародної судової установи. Так, за даними Щорічної підсумкової доповіді Урядового представництва у справах Європейського суду з прав людини за 2015 рік, станом на 31 грудня 2015 року на розгляді Європейського суду перебувало 64 850 справ проти держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (69 900 на кінець 2014 року), з яких 1 850 справ проти України становили 21,4% від загальної кількості справ (-19,5% на кінець 2014 року).¹ Таким чином, станом на 31 грудня 2015 року Україна

посіла перше місце за кількістю справ, що перебувають на розгляді в Європейському суді з прав людини.

Наведена статистика свідчить про те, що така велика кількість звернень до Європейського суду з прав людини є наслідком ефективності діяльності та рішень Суду, що обумовлює важливість дослідження питання звернень до цього міжнародного судового органу. Водночас питання звернення до Європейського суду з прав людини розглядалося провідними українськими дослідниками, такими як М. Баймуратов, М. Буроменський, В. Денисов, А. Дмитрієв, О. Мережко, В. Палюка, П. Рабінович, С. Шевчук, та ін. Незважаючи на те, що питання розгляду заяви до Європейського суду з прав людини розглядалося Європейською комісією, завдання розгляду заяви до Європейського суду з прав людини залишається актуальним. З огляду на вищевикладене, метою цієї статті є аналіз предмету звернень до цього міжнародного судового органу та виявлення проблем, що виникають у процесі реалізації права на звернення.

Для того, щоб дослідити питання звернення до Європейського суду з прав людини, буде проаналізовано положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини відповідно до пункту 1 статті 32 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 і 47. Таким чином, повністю погоджуючись з поданням Н.І. Севостьянової, до юрисдикції Європейського суду з прав людини входить правова оцінка того, чи виконали держави свої зобов'язання за Конвенцією та протоколами до неї, коли Суд розглядає скарги, визнані прийнятними за Конвенцією. Таким чином, заяви до Європейського суду з прав людини можуть бути подані лише щодо дій або бездіяльності держав (в особі державних органів та посадових осіб, на яких покладено обов'язок забезпечувати дотримання Конвенції), а не

щодо фізичних або юридичних осіб, які, з точки зору заявника, могли не дотримуватися Конвенції. Таким чином, відповідачами в Європейському суді з прав людини можуть бути лише держави-учасниці Конвенції, обвинувачені в порушенні положень Конвенції та/або протоколу, що додається до Конвенції.

Що стосується визначення предмета звернення до Європейського суду з прав людини, то Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає дві категорії звернень

- Міждержавні провадження за статтею 33.

- Індивідуальні заяви відповідно до статті 34. По-перше, держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод можуть звертатися до Європейського суду з прав людини. Так, відповідно до статті 33 Конвенції, держава-учасниця може подати до Суду заяву про порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке, на її думку, було вчинене іншою державою-учасницею. Це означає, що держава-учасниця Конвенції може ініціювати захист прав людини в іншій державі-учасниці.

Конвенція не обмежує обсяг захисту, для якого може бути подана така заява. Держави можуть звертатися на користь окремої особи, групи осіб або невизначеної кількості потерпілих. Наприклад, у справі Кіпр проти Туреччини (IV) щодо наслідків турецьких військових операцій на півночі Кіпру держава-заявник стверджувала про порушення прав зниклих безвісти греків-кіпріотів і родичів РХНІХ, а також недоторканності житла і майна переміщених осіб.

Конвенція не містить жодних винятків щодо переліку держав-учасниць, до яких можуть бути подані такі заяви. Таким чином, будь-яка держава-учасниця Конвенції може вважати, що мало місце порушення Конвенції або протоколів до неї. Також не обов'язково, щоб були порушені права громадян держави-заявника. Як зазначає в цьому контексті Л.В.

Туманова, держава може звернутися до Суду в будь-якому випадку, коли в діях іншої держави вбачається порушення прав і свобод, закріплених в ЄКПЛ та протоколах до неї.

Наразі на розгляді Європейського суду з прав людини перебуває справа, в якій Україна є однією з держав-заявників. Це справа "Україна проти Росії" (подана 19 березня 2014 року), міждержавна справа, в якій Україна стверджує, що Російська Федерація порушила її права, передбачені статтями 2 (право на життя) та 3 (заборона катувань); 3 (заборона катувань); 5 (право на свободу та особисту недоторканність); 6 (право на справедливий суд) ЄКПЛ. (право на справедливий суд); 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя); 9 (свобода думки, совісті та релігії); 10 (свобода вираження поглядів); 11 (свобода зібрань та об'єднань) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, і дорослі, які їх супроводжують, та спроби їх викрадення і незаконного переміщення або фактичного переміщення на територію Росії 12 червня, 26 липня та 8 серпня 2014 року в Донецькій та Луганській областях, Україна проти Росії (1) (подано 22 серпня 2014 року). У міждержавній заяві Уряд стверджував про порушення Російською Федерацією прав дітей та дорослих, гарантованих статтями 2 (право на життя), 3 (заборона катування), 5 (право на свободу та особисту недоторканність), 6 (право на справедливий суд) та 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Конвенції. Міждержавна справа "Україна проти Росії (Ш)" була ініційована Урядом України та Українською Гельсінською спілкою з прав людини за заявою, поданою до Європейського суду відповідно до статті 39 Регламенту Суду Урядом України та Українською Гельсінською спілкою з прав людини від імені Хайсара Зімірева, сина кримськотатарського лідера, громадського діяча та політика Мустафи Зімірева. Проведення у справі було розпочато на підставі заяви, поданої до Європейського суду відповідно до статті 39 Регламенту Суду.

Справа була знята з порядку денного Європейського суду з прав людини за заявою особи, яка має аналогічну скаргу, що перебуває на розгляді в Суді.

Слід зазначити, що в історії Європейської комісії з прав людини та Європейського міждержавного суду кількість зареєстрованих справ з прав людини була значно меншою, ніж кількість індивідуальних заяв. Наприклад, серед вищезгаданих справ - Ірландія проти Сполученого Королівства, Данія, Нідерланди, Норвегія, Швеція проти Греції, Кіпр проти Туреччини, Грузія проти Росії (1), Грузія проти Росії (Ш) та Україна проти Росії.

Як правило, Європейський суд з прав людини розглядає міждержавні справи набагато довше, ніж справи за індивідуальними заявами, і міждержавні справи рідко доходять до винесення основного рішення. Відповідно, В.М. За словами Завгородньої, держави зазвичай звертаються до Європейського суду з прав людини лише тоді, коли дипломатичні засоби правового захисту вичерпані або вичерпані.

По-друге, ще однією категорією звернень до Європейського суду з прав людини є індивідуальні заяви. Відповідно до статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини може приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб, які вважають себе жертвами порушення державою-учасницею прав, закріплених у Конвенції або протоколах до неї. Держави-учасниці зобов'язуються жодним чином не перешкоджати ефективному здійсненню цього права.

Так, у контексті статті 34 Конвенції поняття "індивідуальна заява" визначається як право на звернення до Європейського суду з прав людини, відповідно до вимог прийнятності, встановлених Конвенцією, особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе жертвами порушення державою-учасницею прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї, відповідно до умов прийнятності.

Право на звернення до Європейського суду з прав людини в Україні мають такі особи

- Будь-яка фізична особа, незалежно від національності, місця проживання, сімейного стану та дієздатності. Іншими словами, якщо особа бажає звернутися до Європейського суду з прав людини зі скаргою на державу-учасницю Конвенції, то це може бути будь-яка особа, яка законно чи незаконно перебуває під юрисдикцією цієї держави. Таким чином, на думку М.В. Буроменського, до уваги беруться два критерії: просторовий критерій та критерій особистого середовища.

Просторовий критерій пов'язаний з положеннями статті 1 Конвенції: "Держави-учасниці гарантують кожній людині, яка перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, викладені в частині I цього Пакту". Що стосується кола осіб, то заявником може бути будь-яка особа, яка перебуває під юрисдикцією держави-учасниці Конвенції, незалежно від того, постійно чи тимчасово вона проживає в цій державі, а не лише громадянин держави, де сталося порушення. Вона також може поширюватися на осіб, які незаконно в'їхали на територію держави, в тому числі на осіб, затриманих при незаконному перетині її кордонів. Конвенція не містить жодних обмежень щодо дієздатності заявників до Європейського суду з прав людини. Тому неповнолітні, а також обмежено дієздатні та недієздатні особи можуть подавати заяви за статтею 34 Конвенції ("А. проти Сполученого Королівства", "Зехентнер проти Австрії" та ін.). Подати заяву можуть лише живі особи або їхні представники. Померлі особи, навіть через представника, не можуть звертатися до Європейського суду з прав людини.

- Неурядові організації в широкому розумінні, тобто всі неурядові організації, крім тих, що здійснюють державну владу. Неурядові організації можуть подавати окрему заяву, якщо вони діють як об'єднання у розумінні статті 11 Конвенції (громадські організації, політичні партії, профспілки,

громадські фонди, бізнес-асоціації, благодійні фонди, церкви тощо), незалежно від того, чи мають вони статус юридичної особи.

Як зазначив Європейський суд з прав людини у статті 26 свого рішення у справі "Тюмень проти України" (Radio France та інші проти Франції), термін "урядова організація", на відміну від терміну "неурядова організація", застосовується до юридичних осіб, які беруть участь у здійсненні державної влади або виконують державні функції під контролем уряду.

Суд вважає, що органи державної влади включають не лише централізовані державні органи, а й децентралізовані органи влади, які здійснюють повноваження з будь-яким ступенем автономії від цих органів, і що це також стосується територіальних громад, комун або частин громад, які беруть участь у здійсненні публічної влади.

При вирішенні питання про належність юридичної особи до однієї з трьох вищезазначених категорій. Суд візьме до уваги правовий статус юридичної особи, характер її діяльності, контекст цієї діяльності та ступінь незалежності від органів державної влади;

Групи: неформальні об'єднання, що об'єднують певну кількість осіб, часто на тимчасовій основі. Конвенція не містить вказівок щодо таких критеріїв, але практика Європейського суду з прав людини вказує на те, що будь-яка група не є достатньою. Групи осіб можуть бути визнані заявниками, якщо порушення їхніх прав є наслідком одного порушення державою-відповідачем зобов'язань за Конвенцією, тобто якщо порушення є одночасними та ідентичними.

Практика Суду, наприклад, визнає подружжя, членів неурядових організацій, які подають заяви від власного імені, та демонстрантів як групу. У деяких випадках Суд може за власною ініціативою об'єднати схожі заяви в одну справу. Наприклад, у справі "Шмаутцер, Умфлауфт, Градінгер, Прамсталлер, Палаоро і Пфармейер проти Австрії" (Schmautzer, Umflauft, Prammstaller, Palaoro i Pfarmeyer proti Avstrii)

Gradinger, Pramstaller, Palaoro and Pfarmeyer v. Austria) скарги заявників, не пов'язані між собою, надходили до Комісії протягом більш ніж року, з березня 1989 року по червень 1990 року.

Аналізуючи предмет заяв до Європейського суду з прав людини щодо порушення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, можна зробити наступні висновки. Вищезазначені міжнародні конвенції широко визначають коло осіб, які можуть звертатися до Суду. А саме: держави-учасниці Конвенції, які є суб'єктами міждержавних проваджень, та фізичні особи, неурядові організації та групи осіб, які є суб'єктами індивідуальних заяв.

Більшість справ, що розглядаються Європейським судом з прав людини, є індивідуальними заявами. Держави зазвичай звертаються до Суду, коли вони вичерпали можливості дипломатичного вирішення питання, що розглядається. Однак, якими б не були конкретні мотивації суб'єктів звернень до Європейського суду з прав людини, безсумнівно, що існування такого міжнародного судового органу може сприяти відновленню порушених прав і свобод людини та відшкодуванню завданої шкоди.

2.2. Порядок реалізація громадянами права на звернення до Європейського Суду з прав людини

Механізми захисту права власності, передбачені Конституцією України, деталізуються на рівні Цивільного кодексу України. Зокрема, стаття 16 Цивільного кодексу України регулює порядок захисту цивільних прав у судовому порядку. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 16 ЦК України, стаття 16 ЦК України передбачає способи захисту цивільних прав. Частина 2 статті 16 Цивільного кодексу України Відповідно до ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України способами захисту цивільних прав та інтересів є визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дій, які порушують право,

відновлення становища, яке існувало до порушення, виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення, припинення правовідношення, відшкодування збитків та інші способи відшкодування матеріальної шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Слід зазначити, що перелік способів судового захисту порушених прав та інтересів не є вичерпним. Безумовно, всі ці та деякі інші способи судового захисту цивільних прав можуть бути використані при необхідності захисту права власності. Наприклад, одним із способів захисту права власності, який не зазначений у ч. 2 ст. 16 ЦК України, є нотаріальне посвідчення цивільно-правових договорів щодо передачі майна, що є важливою гарантією забезпечення законних прав та інтересів як власника майна, так і інших сторін цивільно-правових договорів та інших заінтересованих осіб і, власне, захисту права власності. Це особливий спосіб захисту права власності.

Прикметно, що норма про те, що спосіб судового захисту цивільних прав та інтересів може бути визначений не лише законом, а й договором, є новою для Цивільного кодексу України. Крім того, В. Андрійця аналізує виконання дій в натурі як спосіб захисту цивільних прав та звертає увагу на відмінність у законодавстві способу захисту цивільних прав у ЦК УРСР, де цей спосіб захисту визначається як винагорода за виконання дій в натурі, та у ЦК України, де він визначається як виконання дій в натурі У доповіді звертається увага на різницю між цими двома поняттями. Аналіз двох понять дозволив дійти висновку, що поняття, передбачене Цивільним кодексом України, має ширший зміст, ніж поняття, передбачене Цивільним кодексом УРСР. Так, говорячи про примусове виконання зобов'язань в натурі, можна говорити лише про судовий порядок застосування такого способу захисту цивільних прав та обов'язків, а при визначенні його як примусового виконання - про можливість застосування примусових заходів не лише в

судовому, а й у позасудовому порядку (наприклад, виконавчий напис нотаріуса).

Варто зазначити, що вибір конкретного способу захисту цивільних прав залежить від виду цивільних правовідносин і визначається цілями, яких прагне досягти суб'єкт, чиї права порушені.

Специфічним способом захисту цивільних прав, у тому числі права власності, є звернення до Європейського суду з прав людини. Фактично, це чи не єдиний механізм захисту порушених майнових прав громадян України та українських юридичних осіб після того, як вичерпані всі національні засоби правового захисту.

Слід зазначити, що в Європі та інших провідних країнах світу право власності визнається одним з основоположних прав людини. Так, стаття 1 Протоколу I до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує захист права власності. Згідно з цією статтею, всі фізичні та юридичні особи мають право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, встановлених законом або загальними принципами міжнародного права. Слід зазначити, що ці положення статті 1 Протоколу I не обмежують право держав приймати закони, які можуть накладати певні обмеження на право власності.

Так, стаття 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює основні принципи, що регулюють здійснення права приватної власності фізичними та юридичними особами, і забезпечує захист від необґрунтованого позбавлення їх права власності. 17 липня 1997 року, після ратифікації Верховною Радою України і набула чинності 11 вересня 1997 року, громадяни України мають можливість після використання всіх національних засобів правового захисту звернутися до Європейського суду з прав людини за захистом своїх порушених прав і

свобод протягом шести місяців з дня ухвалення остаточного рішення судовими органами національного рівня. Таким чином, звернення до Європейського суду з прав людини є чи не єдиним дієвим механізмом захисту права власності, коли всі національні засоби правового захисту цього права вичерпані.

Слід зазначити, що звернення до Європейського суду з прав людини за захистом порушеного права власності має декілька особливостей. По-перше, слід зазначити, що положення Конвенції у сфері захисту права власності не поширюються на кримінальну та фінансову сфери. Тому у разі порушення права власності у цих сферах фізичні чи юридичні особи не можуть звертатися до Європейського суду з прав людини, посилаючись на положення Протоколу I до Конвенції. Однак саме положення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції відкрили нову сторінку в гарантуванні та захисті права власності в Європі. Так, перші справи щодо захисту права власності в Європейському суді з прав людини почали розглядатися у вісімдесятих роках минулого століття. Однією з найвідоміших справ того періоду стала справа "Споронг проти Лонрота".

За ці роки Європейський суд з прав людини на основі свого тлумачення статті 1 Протоколу I до вищезгаданої Конвенції сформулював кілька основних принципів у справах, що стосуються захисту права власності.

Першим з них є утвердження принципу безперешкодного володіння майном. Цей принцип відображає право всіх фізичних та юридичних осіб на мирне володіння своїм майном. Слід зазначити, що це право визнається за кожною фізичною та юридичною особою. По суті, воно забороняє дискримінацію за будь-якою ознакою щодо користування особою своїм майном. Наприклад, практика Європейського суду з прав людини свідчить, що існує значна кількість справ, де дискримінація є підставою для порушення провадження. Перші з них - це справи, що стосуються різного регулювання пенсійних прав між громадянами країни та іноземцями.

Заявниками у цих справах виступають іноземні громадяни. Наприклад, у справах "Андреевс проти Латвії" (Andreevs v. Latvia), заява № 55707/00, та "Зубко та інші проти України" (Zubko and Others v. Ukraine) предметом розгляду була затримка виплати пенсій суддям у відставці. Крім того, Європейський суд з прав людини визнав і де-факто підтвердив принцип рівності, що випливає зі статті 14 Конвенції, при розгляді справ, що стосуються права власності. Зокрема, рішення Європейського суду з прав людини від 29 листопада 1991 року у справі "Пайн Веллі Девелопментс Лтд. та інші проти Ірландії" (Pine Valley Developments Ltd. and Others v. Ireland) підтверджує це.

Цікавим моментом є формулювання терміну "мирне володіння" у статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Порушення такого "мирного володіння" фізичними та юридичними особами по суті прирівнюється до будь-якого втручання в їхнє право власності. Таке втручання може виражатися у позбавленні особи можливості користуватися тим, що їй належить, відмові у наданні передбаченого законом дозволу та інших формах втручання у здійснення права власності. Як правило, суб'єктами останнього втручання у право власності є державні органи та посадові особи. Крім того, термін "мирне володіння", використаний в офіційному перекладі Конвенції, не повністю відображає суть поняття, що міститься в статті 1 Протоколу I до Конвенції. Тому в англійській версії він був замінений словом "enjoyment", що перекладається як задоволення або насолода. Водночас, такі вирази навряд чи будуть використовуватися у національному законодавстві.

Якщо узагальнити практику Європейського суду з прав людини, то під поняттям "майно" розуміють як наявне майно, так і майнову вартість, а також претензії на права. Це, зокрема, доходи від нерухомості (майно, земля, будинки), орендні платежі, рента тощо, рухоме майно, банківські депозити, акції компаній, патенти тощо.

По-друге, вона встановлює низку основних умов для позбавлення відповідної особи її майна на підставі права власності. Зокрема, зазначено, що ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, визначених законом та загальними принципами міжнародного права. У цьому контексті цікавим є підхід до визначення поняття "суспільний інтерес". Так, Європейський суд з прав людини розробив певні критерії для визначення того, чи відповідає позбавлення права власності суспільним інтересам. Ці критерії, зокрема, полягають у наступному:

- 1) Позбавлення права власності має відповідати суспільним інтересам;
- 2) Міра повинна бути пропорційною до переслідуваної мети; і
- 3) позбавлення права власності має здійснюватися відповідно до та в межах законодавства, що діє у відповідній державі.

По-третє, у сфері правового регулювання права власності йдеться про право держав на свободу правотворчості. Так, зокрема, п. 3 ст. 1 Протоколу I до Конвенції передбачає, що вищезазначені положення жодним чином не обмежують право держав приймати такі закони, які вони вважають необхідними для регулювання користування майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зобов'язань або стягнення штрафів. Водночас у першому рішенні Європейського суду з прав людини у сфері захисту права власності було висловлено думку, що положення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції мають оцінюватися насамперед у контексті адміністративних функцій держави у сфері права власності. У цьому випадку принцип пропорційності має центральне значення і полягає в оцінці дій держави в особі державних органів та посадових осіб, цілей, які ставилися при прийнятті рішень про позбавлення права власності, та наслідків цих рішень. Ці аспекти порівнюються з глибиною та легітимністю втручання у право власності фізичних та

юридичних осіб. Таким чином, дискреційні повноваження держави у сфері регулювання права власності є широкими, але не безмежними.

2.3. Розгляд заяви по суті та ухвалення рішення щодо суті заяви в Європейському Суді з прав людини

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (частина третя статті 55 Конституції України).

Будь-який громадянин України, чії права і свободи були порушені, має право звернутися до Європейського суду з прав людини після використання всіх національних засобів юридичного захисту.

Міжнародні суди та українське законодавство не надали вичерпної та чіткої відповіді щодо того, як слід розуміти та застосовувати частину 3 статті 55 Конституції України. Стаття 35(1) Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - Конвенція) передбачає, що "Суд може розглядати заяву лише після того, як було використано всі національні засоби юридичного захисту відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права, і впродовж шести місяців з дня ухвалення остаточного рішення". Він пояснив. Він зазначив, що система захисту прав людини, передбачена Конвенцією, має вторинний характер, і це закріплено в правилах процедури, передбачених Конвенцією, а саме, що "особа має право звертатися до Ради Європи лише після використання всіх національних засобів правового захисту". Іншими словами, захист прав людини має забезпечуватися насамперед національними інституціями, тобто національними судами, які зобов'язані визнавати принципи і норми Конвенції першоосновою своєї діяльності. Європейський суд має

підтримувати національні суди і бути ключовим прихильником тлумачення та застосування Конвенції, а також здійснювати моніторинг дотримання прав людини на національному рівні. Зокрема, українське законодавство, а саме частина 3 статті 57 Конституції України, вимагає від українських судів пам'ятати, що умовою застосування міжнародних договорів з прав людини є їх публікація в офіційних джерелах. В іншому випадку закони та інші нормативно-правові акти, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Правило "закони не є обов'язковими до виконання, якщо вони не опубліковані" звільняє від зобов'язань громадян, а не державу. Водночас воно не позбавляє громадян їхніх прав. Воно також не впливає на дійсність юридичних договорів. Більше того, відповідно до статті 20 Закону України "Про міжнародні договори України", міжнародні договори, які набрали чинності для України, підлягають опублікуванню. Стаття 59 Конвенції передбачає наступне: "Ця Конвенція набирає чинності після здачі на зберігання десяти ратифікаційних грамот. Для держав, які підписали цю Конвенцію і ратифікували її після набрання нею чинності, ця Конвенція набирає чинності з дати здачі на зберігання ратифікаційних грамот". Україна є такою державою.

У міжнародному праві існує правило, згідно з яким публікація міжнародного договору є одним із видів публічних відносин у міжнародних відносинах. Публікація важлива для правильної імплементації. Саме тому держави прагнуть публікувати офіційні тексти міжнародних договорів. Відсутність такої публікації не впливає на юридичну силу міжнародних договорів (якщо це прямо не передбачено в самому договорі). Лише деякі держави передбачають у своєму законодавстві, що міжнародні договори набувають чинності для їхніх країн з моменту їхньої публікації.

Тому відсутність офіційних текстів цих договорів в Україні не впливає на зміст статті 9 Конституції, в якій зазначено, що чинні міжнародні договори є частиною національного законодавства.

Правила щодо вичерпання всіх національних засобів правового захисту вимагають, а також заохочують державу постійно вдосконалювати свою систему захисту прав людини та забезпечувати її функціонування відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права та процесуальних стандартів, викладених у Конвенції. Вони також стали застосовними до України.

Комісія та Суд розробили низку критеріїв для визначення того, які національні засоби правового захисту слід застосовувати у кожній справі та чи мав заявник позитивний успіх у їх використанні. Правова система кожної держави визначає, які саме критерії включають доступність, адекватність та ефективність застосування. Там, де національні правові системи передбачають можливість подання індивідуальних скарг на порушення прав і свобод до Конституційного Суду, цей орган визнається одним із необхідних засобів правового захисту. Це означає, що перед тим, як подавати заяву до Ради Європи, слід переконатися, що вона підпадає під юрисдикцію Конституційного Суду відповідної країни. В Україні таким засобом правового захисту визнається Верховний Суд України, оскільки громадяни України не можуть подати конституційну скаргу безпосередньо до Конституційного Суду. Однак вони мають право звернутися з конституційною скаргою для здійснення та захисту своїх прав і свобод (стаття 42 Закону України "Про Конституційний Суд України"). Вони також мають право звернутися з конституційним зверненням для отримання офіційного тлумачення Конституції та законів України (частина 4 статті 13 Закону України "Про Конституційний Суд України").

Крім того, при визначенні вичерпності провадження особливе значення має критерій того, що звернення до судових чи адміністративних органів

певної країни було б безглуздим або марним, якби правозастосовна практика цієї країни не залишала можливості задовольнити скаргу.

Таким чином, з вищевикладеного можна зробити висновок, що громадяни України мають право подати індивідуальну заяву до Європейського суду лише після звернення зі скаргою до суду першої інстанції, потім до суду другої інстанції і, нарешті, до Верховного Суду України. Якщо ці суди не дадуть позитивного висновку про те, що мало місце порушення прав і свобод, тоді можна подавати індивідуальну заяву до Європейського суду з прав людини, якщо це дійсно мало місце. Однак тут необхідно з'ясувати факти та поведінку, на яких може ґрунтуватися заява.

Підставою для звернення є порушення прав і свобод з боку органів державної влади, тобто дії або бездіяльність органів державної влади. Дії недержавних фізичних чи юридичних осіб не можуть бути безпосередньою підставою для звернення до Європейського суду. Якщо держава не може захистити особу від протиправного діяння, вона подає відповідну заяву, за якою виносяться рішення найвищої судової інстанції держави. Таким чином, протиправні дії окремих органів державної влади, зокрема правоохоронних органів та судів, а також випадки, які є предметом скарг громадян, самі по собі не є підставою для звернення до Європейського суду з прав людини. Це пов'язано з тим, що Європейський суд з прав людини вважає, що у випадках, коли захист певних прав, передбачених Конвенцією, не може бути забезпечений на законодавчому рівні (в принципі, в певних питаннях), його завданням є вплив на саму державу, а не на окремі органи влади чи органи.

Наразі, спираючись на багаторічну практику вирішення таких питань, Європейський суд розробив низку критеріїв для встановлення того, що ті чи інші правовідносини публічного права підпадають під дію п. 1 ст. 6 Конвенції. Загалом, виходячи з практики Європейського суду з прав людини, можна виділити три умови

1) Існування обґрунтованої та суттєвої скарги або спору щодо права чи обов'язку, визнаного національним законодавством;

2) Результат судового розгляду позову має бути безпосередньо визначальним для права чи обов'язку, про яке йдеться; та

3) право чи обов'язок, про які йдеться, повинні мати цивільну природу.

Знову ж таки, тлумачення змісту кожного з цих критеріїв ґрунтується на існуючій судовій практиці і є дуже складним та не однозначним.

Наприклад, щодо першого критерію Комісія та суди спочатку вважали, що основним критерієм є те, що "для того, щоб вважати публічно-правовий спір таким, що має правову основу в національному законодавстві, необхідно з'ясувати, чи є адміністративний акт або рішення, що зачіпає цивільні права, незаконним у світлі цього законодавства, а не те, чи діяла відповідна бюрократія або орган у межах своєї компетенції, навіть на шкоду індивідуальним інтересам", тобто, що Європейський суд не має права втручатися.

Однак з тих пір Європейський суд прийняв дещо іншу політику і визнав, що право на судовий перегляд має охоплювати природу права, що є предметом спору, його межі та спосіб його реалізації, тобто як питання права, так і питання факту. Таким чином, право на судовий перегляд адміністративних рішень та актів, що зачіпають громадянські права, визнається за фізичними особами з підстав як незаконності, так і відсутності фактичного підґрунтя.

Слід також зазначити, що другий з цих критеріїв - чи має оскаржуване рішення безпосередній вплив на громадянство - є досить розпливчастим, що підтверджується випадками визнання судами спорів, пов'язаних з громадянством, зокрема рішень про депортацію, не пов'язаними безпосередньо з тими, що впливають з трудового договору заявника.

Що стосується третього критерію - цивільного характеру права, про яке йде мова, то деякі рекомендації щодо застосування цього критерію можна отримати з практики Комісії та Суду. По-перше, до уваги береться не приналежність права до національної галузі права, а фактичний зміст права та можливість особи мати до нього відношення. По-друге, всі права, які можна вважати "приватними", вважаються "цивільними" при застосуванні статті 6 Конвенції. По-третє, той факт, що для здійснення певної діяльності, яка регулюється "приватним правом", потрібен дозвіл, не позбавляє особу права на судовий перегляд відмови у наданні такого дозволу. Нарешті, по-четверте, це оцінка прав, "приватний" чи "публічний" характер яких оспорується з точки зору національних правових доктрин. Суди можуть довільно вирішувати, що право є "приватним" ("цивільним") на підставі переважання певних ознак. Аналізуючи зміст Пакту, неважко дійти висновку, що його цінність і важливість полягають не лише в гарантованих правах і свободах, а й у механізмах, які в першу чергу розглядають індивідуальні та колективні скарги. Міжнародні механізми захисту прав людини є наднаціональними і виражають прагнення звичайних людей, чиї права були порушені.

Європейський суд з прав людини є незалежною міжнародною установою, створеною відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Конвенція - це договір, який вимагає від держав-членів Ради Європи, організації, що покликана сприяти утвердженню принципів демократії, верховенства права та поваги до прав людини, гарантувати певні загально визнані права людини.

Визнані права і свободи викладені в Главі 1 Конвенції (статті 2-18) і в чотирьох додаткових договорах, відомих як Протоколи 1, 4, 6 і 7 до Конвенції.

Суд може розглядати лише скарги, що стосуються прав і свобод, гарантованих самою Конвенцією та Протоколами 1, 4, 6 і 7 до неї. Як уже

зазначалося, не всі держави-учасниці ратифікували всі ці протоколи. Деякі держави зробили застереження або винятки щодо своєї компетенції, які можуть вплинути на захист певних прав і свобод, а деякі держави не застосовують один або кілька пактів і протоколів до своїх заморських територій (наприклад, Нормандські острови, Нідерландські Антильські острови). Тому необхідно переконатися, що держави-учасниці, зазначені в скарзі, визнають права і свободи, про які йдеться, і жодним чином не обмежують дію Конвенції.

Короткий виклад найважливіших застережень можна знайти в двомовній копії Конвенції, наданій Секретаріатом Суду.

Європейський суд не є апеляційною інстанцією для рішень національних судів і не може скасовувати або змінювати факти, встановлені національними судами. Перш ніж подавати скаргу до Суду, особа або особи та неурядові організації, які стверджують про порушення їхніх прав і свобод, повинні намагатися отримати відшкодування від відповідної держави всіма належними засобами.

У багатьох випадках відповідні засоби правового захисту включають звернення до Верховного Суду, який має юрисдикцію розглядати справи згідно з власними процесуальними строками та правилами. Суди, як правило, відхиляють скаргу, якщо Верховний Суд відхиляє апеляцію на підставі недотримання строків або неправильного застосування процесуальних норм. Однак це стосується лише звичайних процедур оскарження, передбачених національним законодавством, і не слід звертатися за спеціальними заходами, такими як президентське помилування.

Особа або неурядова організація має право подати скаргу до Суду протягом шести місяців, якщо вона не змогла отримати задоволення від держави всіма доступними національними засобами. Цей шестимісячний строк починається з дати винесення остаточного рішення вищим

національним судом або іншим компетентним державним органом. Для того, щоб розглянути скаргу, Суд повинен отримати принаймні короткий виклад справи до закінчення шестимісячного строку.

Якщо зацікавлена особа чи організація вважає, що матеріальні та процесуальні вимоги не були дотримані, вона може надіслати листа до Секретаря Суду:

Цей лист повинен містити наступне

- Короткий виклад суті скарги
- Зазначення прав та/або свобод, які особа чи організація вважає порушеними
  - перелік засобів правового захисту, доступних відповідно до національного законодавства держави-учасниці
  - Перелік офіційних рішень, що мають відношення до справи, включаючи дату кожного рішення, назву суду або іншого органу, який виніс рішення, і короткий зміст рішення.

До цього листа також слід додати копію оригіналу рішення.

У своїй відповіді Секретар може запросити додаткову інформацію, документи або роз'яснення по суті скарги. Якщо одразу стає очевидним, що існують суттєві перешкоди для прийняття скарги, Секретар також інформує про це скаржника.

Секретар може також вказати, як суди тлумачили Конвенцію в попередніх справах подібного характеру. З іншого боку, Секретар не може консультувати щодо норм матеріального та процесуального права держави-учасниці, проти якої подається скарга.

Якщо інформація, що міститься в листі, є достатньою для того, щоб Секретар вирішив, що він може бути зареєстрований як офіційне

повідомлення до Суду, Секретар надасть заявнику необхідні бланки для офіційного повідомлення.

Після того, як форма буде належним чином заповнена та надіслана Секретарю, справа буде передана до Суду.

Секретар інформує заявника про процедуру розгляду заяви Судом.

Слід мати на увазі, що засідання Суду є закритими для громадськості, а провадження у першій інстанції здійснюється шляхом листування. Тому заявнику не обов'язково бути особисто присутнім у приміщенні Суду в Страсбурзі.

Багато, щоб заявник був представлений адвокатом, якщо це можливо (хоча це не є обов'язковою умовою для подачі скарги). Якщо на пізній стадії подання скарги не вистачає коштів для оплати послуг адвоката, заявник може мати право на безкоштовну правову допомогу. Однак правова допомога не надається під час подання заяви.

Першим завданням суду, який отримав зареєстровану скаргу, є визначення її прийнятності. Заява визнається прийнятною лише в тому випадку, якщо вона відповідає встановленим умовам (наприклад, якщо йдеться про порушення прав і свобод, гарантованих Конвенцією, вичерпано всі національні засоби юридичного захисту цих прав, не минуло шість місяців з дня ухвалення остаточного рішення на національному рівні та відсутні очевидні підстави для звернення до суду). У справах, що стосуються порушень Конвенції, Суд приймає рішення про прийнятність заяви після отримання письмових подань від обох сторін. У деяких випадках Суд може вимагати від сторін особистої присутності на слуханні та надання усних заяв.

Рішення Суду щодо прийнятності заяви є остаточним. Це рішення не може бути оскаржене в апеляційному порядку. Однак, якщо суд відхиляє заяву на підставі того, що заявник не вичерпав наявні засоби юридичного

захисту, він може прийняти рішення про прийнятність заяви у тій самій справі, якщо заявник зрештою не зміг отримати засіб юридичного захисту, передбачений національним законодавством. Заяви, що стосуються нововиявлених обставин у конкретній справі, також можуть бути повторно розглянуті Судом. Однак у кожному випадку Суд розглядає заяву як нову і піддає її повному вивченню.

Якщо Суд визнає заяву прийнятною відповідно до статті 38 Конвенції, його завданням є

- Провести слухання і, за необхідності, розслідування разом з представниками сторін, а також забезпечити відповідній державі всі необхідні умови для його ефективного здійснення.

- Надання послуг зацікавленим сторонам з метою досягнення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, як це передбачено Конвенцією та протоколами до неї.

Проведення відповідно до підпункту "b" пункту 1 є конфіденційним.

Під час провадження суд може викликати свідків та експертів, проводити судові запити або вимагати від сторін участі в усних дебатах, якщо цього не було зроблено на підготовчому етапі.

Якщо мирова угода досягнута і затверджена судом, суд готує стислий звіт про розгляд справи, і провадження у справі закривається.

Слухання є відкритим для громадськості, якщо суд не вирішить інакше за виняткових обставин. Документи, передані на зберігання Секретарю, є відкритими для публічного ознайомлення, якщо тільки Голова Суду не прийме іншого рішення.

Якщо Суд визнає, що мало місце порушення Конвенції або протоколів до неї, а національне законодавство відповідної Договірної Сторони

передбачає лише часткову компенсацію, він, за необхідності, присуджує справедливую сатисфакцію потерпілій стороні.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ОСНОВИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

3.1. Категорії звернень від України до Європейського Суду з прав людини

Європейська система захисту прав людини за свою 50-річну історію пройшла різні етапи еволюції з метою збереження ефективності свого функціонування. Міжнародно-правовий механізм доступу до Європейського суду з прав людини ("Суд", ЄСПЛ) зазнав значних змін під впливом положень Протоколу № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року ("ЄКПЛ", Конвенція), який набув чинності 1 червня 2010 року та змінив адміністративний режим Конвенції.

Практика Європейського суду з прав людини привертає увагу з різних боків. Водночас, основна частина таких досліджень присвячена, насамперед, оцінці звернень приватних осіб до ЄСПЛ. Натомість комплексні дослідження правосуб'єктності юридичних осіб у міжнародній практиці захисту основоположних прав і свобод у національній міжнародній судовій практиці майже відсутні. Водночас таке дослідження було б актуальним як для міжнародної, так і для національної практики, оскільки практика ЄСПЛ є частиною української правової системи і його рішення є обов'язковими до виконання на території України.

Як зазначено у Щорічній доповіді Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини (далі - Уповноважений) за 2015 рік (Щорічна доповідь Уповноваженого у справах ЄСПЛ за 2016 рік від 21.03. Як зазначено у Щорічній доповіді Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини ("Уповноважений") за 2015 рік (Щорічна доповідь Уповноваженого за 2016 рік відсутня на офіційному сайті Міністерства юстиції України станом на 21.03.2017), на розгляді ЄСПЛ перебуває загалом 64850 справ проти держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод, з яких 13850 справ проти України, що становить 21,4% від загальної кількості справ Станом на 31 грудня 2015 року Україна посідала перше місце за кількістю справ, які перебували на розгляді ЄСПЛ У 2015 році на розгляді ЄСПЛ перебувало 8863 справи проти України, які були направлені Уряду України із проханням надати свої зауваження. З них 8143 справи стосувалися невиконання або несвоєчасного виконання рішень національних судів і належали до групи справ на підставі "пілотного" рішення ЄСПЛ у справі "Юрій Іванов проти України".

Вагомий внесок у дослідження розвитку організаційно-правових засад діяльності Європейського суду з прав людини зробили такі вітчизняні дослідники: М. М. Антонович, М. М. Антонович, В. В. Ковальов, В. В. Ковальов, В. В. Ковальов: М. М. Антонович, Т. О. Анцупова, О. А. Банчук, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, А. З. Георгіца, С. П. Головатий, В. Н. Денисов, А. І. Дмитрієв, В. І. Євінтов, Л. Г. Заблоцька, Н. І. Карпачова, М. І. Козюбра, В. В. Колейчиков, І. І. Лукашук, Н. В. Рутковська, І. М. Лук'янцев, І. М. Майзік, І. В. Недбайло, І. В. Парюк, І. В. Пашук, І. В. Піляєв, І. В. Погорілко, І. В. Рабінович, І. В. Раданович, В. В. Супрун, І. В. Шевчук, І. С. Шемшенко та ін.

Тему також розглядали С. В. Бахін, Д. Гомін, М. Л. Ентін, Л. Зваак, В. А. Карташкін, Р. Кей, Ф. Ліч, П. Лемменс, О. А. Лукашова, А. П. Мовчан, Р. А. Мюллерсон, В. О. Туманова, С. В. Черніченка та інших зарубіжних правознавців.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених різним аспектам захисту прав людини, у вітчизняній судовій практиці наразі відсутні дисертаційні дослідження з питань, безпосередньо пов'язаних із доступом до ЄСПЛ та реалізацією юридичними особами права на подання заяв. Вищезазначені фактори є актуальними для теми дослідження та зумовили вибір цієї теми.

По-перше, слід зазначити, що існує декілька особливостей у застосуванні положень ЄКПЛ до юридичних осіб. По-перше, існує певна подвійність у визначенні терміну "юридична особа" в самій Конвенції. Так, якщо в тексті ЄКПЛ використовується термін "фізичні особи та неурядові організації", то в Протоколі I до ЄКПЛ про захист прав власності - "фізичні та юридичні особи". Оскільки різниця в термінології впливає на права, що захищаються ЄКПЛ, видається доцільним у цьому контексті зосередитися на визначенні правової природи та змісту вищезазначених правових категорій. По-перше, важливо чітко визначити, які саме юридичні особи мають право на захист прав за ЄКПЛ, які відмінності між цими юридичними особами та наскільки відрізняється їхня правосуб'єктність. Окрім впливу на національне законодавство, практика ЄСПЛ щодо оцінки скарг юридичних осіб важлива для незалежного та спеціалізованого підходу Суду до тлумачення конкретних правових ситуацій. Так, відповідно до практики ЄСПЛ, юридичні особи мають права та гарантії, передбачені кримінальним законодавством. Більше того, Суд дотримується позиції, що юридичні особи мають право на відшкодування як моральної, так і матеріальної шкоди; ще однією особливістю підходу ЄСПЛ є те, що він визнає право юридичних осіб володіти не лише товарами та правами, а й клієнтами та ліцензіями. Аналіз цих справ у цій статті розкриє особливий підхід ЄСПЛ до правосуб'єктності юридичних осіб. Право на звернення до ЄСПЛ зі скаргою на порушення права, проголошеного в Конвенції, закріплено в статті 34 Конвенції: "Суд може приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення будь-якою державою-учасницею Конвенції прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Суд може Держави-учасниці зобов'язуються жодним чином не перешкоджати ефективному здійсненню цього права". Особами, які мають право звертатися до Суду на підставі порушення їхніх прав, є

1) Фізичні або юридичні особи, незалежно від їхнього громадянства, місця проживання, сімейного стану або дієздатності, можуть реалізувати своє право на індивідуальну заяву (рішення ЄСПЛ у справі "Скоарі та Джунта проти Італії" (Sco ari and Giunta v. Italy)).

2) У широкому сенсі, тобто за винятком організацій, що здійснюють державні повноваження, будь-яка неурядова організація може скористатися правом на звернення. Див. статтю 49 рішення ЄСПЛ у справі Les saints monast res проти Греції щодо правосуб'єктності організацій публічного права, які не здійснюють державні повноваження. З іншого боку, муніципалітет (Ayuntamiento de Mula проти Іспанії (ріш.)) або частково державний орган (Section de commune d'Antilly проти Франції) не має права подавати заяву за статтею 34 Конвенції;

3) спеціальні групи: неформальні об'єднання, що об'єднують певну кількість осіб, часто на тимчасовій основі (рішення проти Бельгії). Однак місцеві адміністративні відомства та інші органи державної влади через осіб, які їх утворюють або представляють, не можуть подавати скарги на державні акти, на які вони спираються і від імені яких здійснюють публічну владу (Demirba та інші проти Туреччини).

Відповідно до статті 35 ЄКПЛ, існує дві умови для прийняття Судом справи до розгляду:

1. всі національні засоби правового захисту повинні бути вичерпані відповідно до загально визнаних принципів міжнародного права

2. з дати винесення остаточного рішення на національному рівні минуло шість місяців.

Європейський суд не розглядає індивідуальну заяву, якщо заява є анонімною або заява по суті ідентична заяві, яка вже розглядалася Судом або була подана до іншого міжнародного органу

розслідування та врегулювання, і заява не містить нових фактів, що мають відношення до справи

якщо Суд встановить, що заява є несумісною з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтованою або є зловживанням правом на звернення до Суду;

Суд не може відхилити заяву на цій підставі, якщо розгляд справи по суті є необхідним для дотримання прав людини, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї, і справа не була належним чином розглянута національним судом. Суд може відхилити заяву на будь-якій стадії провадження.

Стаття 34 ЄКПЛ є важливою для створення та функціонування Суду як ефективного наднаціонального судового органу. Розробники Конвенції відмовилися від традиційного уявлення про те, що юрисдикція постійно діючого міжнародного органу обмежується спорами між державами, дозволивши приватним особам подавати позов безпосередньо до наднаціонального суду про порушення Конвенції державою. Слід зазначити, що термін "неурядова організація", згаданий у статті 34, не відповідає значенню цього терміну в міжнародному праві. Згідно з міжнародно-правовою літературою, однією з ознак міжнародних неурядових організацій є те, що вони засновані фізичними та юридичними особами, які є громадянами або зареєстровані в різних країнах.

У контексті Конвенції неурядова організація - це організація, яка не має функцій органу державної влади і не має права виступати від власного імені. Деякі російські вчені зазначали... Деякі справедливо вказували на те, що стаття 34 Конвенції не визначає коло суб'єктів, що охоплюються терміном "неурядова", у спосіб, що відповідає цілям Конвенції, але Європейський суд у своєму рішенні вніс необхідне роз'яснення, вказавши, що неурядова організація - це будь-яка організація, яка не здійснює публічної влади

(публічних функцій) і не є державою". Щодо простоти визначення та існування в судовій практиці терміну "юридична особа", який більше відповідає значенню, наведеному в Конвенції, див., наприклад, Абашидзе А.Х., Алісієвич Е.С., де замість терміну "неурядова організація" використовувався термін "юридична особа" S.

У кожній справі Суд самостійно визначає, чи може заявник бути визнаний неурядовою організацією, не приймаючи беззастережно докази держави-відповідача щодо правового статусу заявника. Таким чином, значення терміну "юридична особа" в розумінні Конвенції має автономне значення, незалежне від значення цього терміну в національному законодавстві.

Звичайно, організації громадянського суспільства не можуть бути суб'єктами всіх прав, перелічених у статті 1 Конвенції. Наприклад, важко уявити собі організацію, яка звертається за захистом прав, передбачених статтями 2, 3 та 12 Конвенції. У той же час, заяви від неурядових організацій про захист прав не є рідкістю у практиці Суду. Хоча Конвенція прямо називає серед юридичних осіб, які можуть звертатися до Суду, лише неурядові організації, а фізичних осіб називає особами (person в англійському тексті договору, personne physique у французькому тексті договору та особа в українському перекладі), на практиці до Суду можуть звертатися й інші юридичні особи.

Правовий статус організації-заявника може визначатися відповідно до законодавства країни, в якій вона зареєстрована. За законодавством України до неурядових організацій, які мають право звертатися до Суду відповідно до статті 34 Конвенції, належать громадські об'єднання - добровільні об'єднання фізичних та/або юридичних осіб приватного права, які мають своєю метою здійснення та захист прав і свобод та задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Як відомо, організації громадянського суспільства існують в Україні в різних

формах, включаючи професійні спілки, ліги, благодійні організації та фонди, довірчі товариства та асоціації.

Розглядаючи заяву, ЄСПЛ приймає власне рішення щодо того, чи може заявник кваліфікуватися як неурядова організація на підставі викладених фактів. Наприклад, у справі "Муніципальна секція Антилі проти Франції" (The Municipal Section Antilly v. France), оцінюючи, чи є комуна неурядовою організацією для цілей Конвенції, Суд зазначив "Метою комуни є участь в управлінні колективною власністю, правами та спадщиною на певній території для загального блага, а не для особистої вигоди її мешканців. Тому Суд вважає, що частини комуни становлять юридичну особу публічного права, яка здійснює частину її публічних повноважень, і повинна розглядатися як державний орган для цілей статті 34 Конвенції". Натомість у справі "Святі монастирі проти Греції" Суд постановив, що Святі монастирі є юридичними особами публічного права, які здійснюють частину публічної влади і можуть бути охарактеризовані як органи державної влади для цілей статті 34 Конвенції. У справі Греції Суд постановив, що мета монастирів була духовною і не мала нічого спільного з адміністративними цілями, а тому не могла розглядатися як урядова організація для цілей статті 34 Конвенції.

Той факт, що правовий статус заявника не був визнаний національним законодавством, не завадив йому звернутися до Європейського суду за захистом своїх прав. Так, у справі "Католицька церква Канеа проти Греції" (Catholic Church of Canea v. Greece) національний суд постановив, що в Греції церква заявника не має статусу юридичної особи за грецьким законодавством, а тому його вимога про визнання його майнових прав була відхилена. Європейський суд постановив, що це підриває зміст права на доступ до правосуддя і що мало місце порушення статті 6 Договору.

Слід зазначити, що Європейський суд досі не брав до уваги позови неурядових організацій (юридичних осіб), маючи на увазі, що рішення ЄСПЛ у всіх випадках є прецедентним правом Суду і повинні враховуватися в

юридичній практиці всіх країн, які ратифікували Конвенцію, незалежно від того, проти якої країни було винесено рішення ЄСПЛ і ким була подана скарга, за якою було винесено це рішення. Однак існує думка, що рішення ЄСПЛ за позовами неурядових організацій (юридичних осіб) становлять окремий корпус прецедентного права, який застосовується лише до неурядових організацій. Такий погляд видається помилковим. Це пов'язано з тим, що сформульовані Судом принципи і правила будуть застосовуватися Судом у майбутніх справах, що стосуються аналогічних питань, незалежно від статусу заявника. Посилання на усталену прецедентну практику щодо скарг неурядових організацій часто зустрічаються в рішеннях Суду за індивідуальними скаргами і навпаки.

Що стосується захисту прав юридичних осіб в рамках ЄКПЛ, важливо пам'ятати, що юридичні особи не можуть користуватися всіма правами, закріпленими в Конвенції. Наприклад, вони не можуть скаржитися на порушення права на життя, свободу та особисту недоторканність, повагу до приватного і сімейного життя та деяких інших прав. Аналіз скарг, поданих юридичними особами до ЄСПЛ, показує, що найчастіше юридичні особи скаржаться на порушення наступних прав. Право власності (стаття 1 Протоколу I до ЄКПЛ); право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом упродовж розумного строку (стаття 6 Конвенції); право на свободу думки, совісті та релігії (стаття 9 Конвенції); право на свободу вираження поглядів (стаття 10 Конвенції); право на свободу зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції); право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13 Конвенції); право не бути дискримінованим (стаття 14 Конвенції).

Тому важливо проаналізувати практику ЄСПЛ, оскільки вона чітко визначає, хто може діяти від імені юридичної особи при поданні скарги. У цьому контексті важливо пов'язувати права юридичної особи з правами її учасників, акціонерів та працівників. Також важливим є питання подання

скарги від імені юридичної особи, права якої були порушені до ліквідації, а провадження у справі розпочато після ліквідації.

3.2. Правові засади реалізації виконання практики Європейського Суду з прав людини в Україні

Стаття 6 Конвенції визначає право на справедливий суд як право особи на справедливий і публічний розгляд її справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо її прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти неї кримінального обвинувачення. Аналізуючи конструкцію п. 1 ст. 6 Конвенції, можна зробити висновки про основні елементи права на судовий захист, до яких належать

- а) право на судовий розгляд
- б) справедливість судового розгляду
- в) Публікація судового розгляду та вироку
- г) розумний строк розгляду справи
- д) незалежність та неупередженість суду
- д) розгляд справи судом, визначеним законом.

Право на суд, основною складовою якого є право на доступ, означає, що особі має бути забезпечена можливість судового розгляду для вирішення конкретного питання і що держава не може створювати юридичні або практичні перешкоди для реалізації цього права.

З метою ефективного застосування статті 6 Конвенції Європейський суд з прав людини, який є виключним інтерпретатором Конвенції, сформулював наступні структурні елементи "права на суд": доступ до правосуддя, остаточність судових рішень та своєчасність виконання остаточних рішень. Перший елемент означає можливість особи

безперешкодно отримати судовий захист як доступ до незалежного та неупередженого вирішення спорів відповідно до встановлених процедур на основі принципу верховенства права. В юридичній літературі виділяють чотири основні проблемні питання, пов'язані з правом на доступ до правосуддя

а) Недостатність або відсутність у заявника правоздатності подати цивільний позов (Голдер проти Сполученого Королівства), подати апеляцію у кримінальній справі (Папон проти Франції) або отримати судові рішення (Ганчі проти Італії).

б) перешкоди для процесуального доступу, такі як часові обмеження (Hadjianastassiou проти Греції) та судові витрати (Kreuz проти Польщі)

с) практичні перешкоди доступу, такі як відсутність правової допомоги (Airey проти Ірландії)

д) відсутність юрисдикції над відповідачем у цивільних справах (Osman проти Сполученого Королівства).

З цих сфер найбільшої уваги заслуговують процесуальні та практичні перешкоди в доступі до правосуддя, оскільки вони є проявом права держави накладати обмеження на потенційних учасників судового процесу і в принципі найменше залежать від волі самих учасників судового процесу.

Один з таких прикладів процесуальної перешкоди у доступі до правосуддя міститься в Кодексі адміністративного судочинства України, згідно з яким, якщо суд не знайде в матеріалах справи (на практиці - позовній заяві) підстав для визнання причин пропуску строку звернення до суду поважними, а також якщо це відбувається без проведення судового засідання, то буде встановлено, заявник може бути позбавлений можливості звернутися за судовим захистом.

Так, відповідно до статті 100 Кодексу адміністративного судочинства України, адміністративний позов, поданий після закінчення строку, встановленого законом, якщо суд на підставі позовної заяви та доданих до неї матеріалів не знайде підстав для визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними, про що постановляє ухвалу, залишаються без розгляду. Частина 2 цієї ж статті передбачає, що позовна заява може бути залишена без розгляду під час вирішення питання про відкриття провадження в адміністративній справі в порядку несудового провадження, під час підготовчого провадження або під час судового розгляду. Водночас, видається очевидним, що відповідно до статті 100 Кодексу адміністративного судочинства України, акт судді про залишення позовної заяви без розгляду у зв'язку з пропуском строку звернення до суду без проведення судового засідання та без дослідження причин пропуску строку суперечить чинному процесуальному законодавству та принципам адміністративного судочинства і не допускається. Як слушно зауважив М.І. Смокович, навіть якщо припустити, що тлумачення процесуальних норм з цих питань є неоднозначним і має місце колізія норм права, відповідно до практики Європейського суду з прав людини, закон у такому випадку має бути витлумачений на користь заявника.

Зокрема, рішення Суду у справі "Ілхан проти України" (Ilhan v. U справі "Туреччина" Суд зазначив, що правила, які обмежують доступ до суду у зв'язку із закінченням строків давності, повинні застосовуватися з певною гнучкістю, а не з надмірним формалізмом, не повинні застосовуватися автоматично, не повинні бути абсолютними і що при перевірці їх виконання слід звертати увагу на обставини конкретної справи. Крім того, у справі "Белле проти Франції" Суд зазначив, що стаття 6(1) Конвенції містить гарантію справедливого судового розгляду і що одним з її аспектів є доступ до суду. Рівень доступу, передбачений національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права на доступ до суду з точки зору

верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, що порушують її права. Пропуск строку звернення до адміністративного суду не може бути безумовною підставою для залишення позову без розгляду. Суд може визнати причини пропуску таких строків поважними, і тоді справа розглядається і вирішується в порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України. Таким чином, є всі підстави стверджувати, що непроведення судового засідання та залишення позовної заяви без розгляду за правилами статті 100 Кодексу адміністративного судочинства України є грубим порушенням права на доступ до правосуддя та є неналежним судовим захистом.

Основою забезпечення справедливого доступу до правосуддя є принцип рівності, який, як слушно зазначає О. Ремак, у цьому контексті розглядає недопущення різного поводження за однакових або подібних обставин, що порушує сутність змісту права на судовий захист, і який, незалежно від його диференціації, гарантує доступ до однакового обсягу судового захисту Розглядається як гарантія.

Як приклад порушення права на судовий розгляд варто проаналізувати обставини справи "Балацький проти України" (заява № 34786/03). Відповідно до неї заявник звернувся до національного суду з позовом, стверджуючи, що його було незаконно переведено на іншу низькооплачувану посаду. Однак суд першої інстанції відмовився прийняти позов на тій підставі, що аналогічна справа за участю заявника перебувала на розгляді. З того часу суд першої інстанції не прийняв процесуального рішення у справі та надав заявнику роз'яснення - листом - про ідентичність двох позасудових справ, яке не могло бути оскаржене. У цій справі Суд встановив, що право заявника на доступ до суду було порушено, і не міг вважати, що пункт 1 статті 6 Конвенції деталізує процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, відкритий і швидкий розгляд справи, і в той же час, що

спори щодо прав та обов'язків цивільного характеру остаточно вирішуються судом (див. сторін (див. рішення у справах "Мультиплекс проти Хорватії" (*Multiplex v. Croatia*), № 58112/00, п. 45; "Кутіч проти Хорватії" (*Kutic v. Croatia*, № 48778/99, с. 25; див. також *Sukhorubchenko v. Russia*, № 69315/01, с. 43).

Варто також зазначити, що Суд у своїх рішеннях, які тлумачать положення Конвенції, вказував, що право на доступ до правосуддя не є абсолютним і може бути обмежене. Держави мають право накладати обмеження на потенційних учасників судового процесу, але ці обмеження повинні мати легітимну мету, бути пропорційними і не настільки великими, щоб спотворювати суть права (*Ashingdane* проти Сполученого Королівства).

Відсутність або неналежний рівень правової допомоги слід розглядати як практичну перешкоду для доступу до правосуддя. Слід зазначити, що в цивільних справах не існує права на безоплатну правову допомогу, і що вимога про надання правової допомоги може виникнути лише у випадках, коли

а) коли державний процесуальний порядок зобов'язує заявника звернутися за допомогою до адвоката для представництва його інтересів на певній стадії провадження (наприклад, у Великій Палаті)

б) через складність провадження або справи.

Водночас повний доступ до правосуддя може бути забезпечений через функціонування системи безоплатної правової допомоги та спрощення процедур, що уможливлюють представництво інтересів особи в цивільних судах. Заслуговує на увагу пункт "в" статті 3. Стаття 6 Конвенції гарантує право на безоплатну правову допомогу особам, які не мають достатніх коштів, лише у кримінальному провадженні. Однак Суд у справі "Айрі проти Ірландії" (*Airey v. Ireland*) (заява № 6289/73), незважаючи на відсутність такого положення в цивільному судочинстві, зазначив, що, незважаючи на

відсутність такого положення в цивільному судочинстві, стаття 6 § 1 Конвенції може зобов'язувати зазначив, що, незважаючи на відсутність такого положення в цивільному судочинстві, пункт 1 статті 6 Конвенції може зобов'язати державу надати правову допомогу захиснику, якщо така допомога необхідна для ефективного доступу до правосуддя. У цьому контексті варто зазначити, що чинний в Україні Закон України від 2 червня 2011 року "Про безоплатну правову допомогу" визначає порядок, підстави та умови реалізації права на безоплатну правову допомогу та державні гарантії її надання.

Щодо визначення судового розгляду, який є складовою "права на суд", слід зазначити, що цей елемент вищезазначеного права означає, що як тільки рішення у цивільній справі або виправдувальний вирок у кримінальній справі стає остаточним, воно негайно підлягає виконанню без ризику скасування (*Brunarescu v. Romania*). Це право впливає з принципу правової визначеності, згідно з яким суб'єкт повинен мати можливість планувати свої дії з упевненістю та усвідомленням правових наслідків своїх дій.

Не менш важливою складовою права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції, є своєчасне виконання остаточних судових рішень. Відповідно, Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у справі "Хорнсбі проти Греції" (*Hornsby v. Greece*) постановив, що національна правова система держави-учасниці Він зазначив, що право на справедливий суд є ілюзорним, якщо національна правова система держави-учасниці допускає невиконання остаточного і обов'язкового судового рішення на шкоду одній зі сторін. Обов'язковість судових рішень розглядається судами як елемент верховенства права разом з іншими елементами права на справедливий суд, такими як доступ до суду, суб'єктивна неупередженість судів, принцип правової визначеності та заборона законодавчого втручання у здійснення правосуддя (рішення у справі "Голдер проти Сполученого Королівства, заява № 4451/70).

За інформацією, що міститься у щорічній доповіді Комітету Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина, у 2015 році Європейський суд з прав людини направив Уряду України 8 143 справи, які стосувалися "невиконання або затримки у виконанні" рішень національних судів, у тому числі його пілотне" рішення, що належить до категорії справ, розглянутих у справі "Юрій Іванов проти України". Таким чином, 58,8% справ, порушених проти України Європейським судом з прав людини у 2015 році, стосувалися порушень права на виконання рішень Суду. Щорічна доповідь про діяльність урядових представників у справах Європейського суду з прав людини за 2015 рік містить перелік основних питань, які призвели до того, що Суд визнав порушення Україною Конвенції. Цей перелік не змінюється з роками. І основною причиною негативної практики Суду щодо України є невиконання або тривале виконання рішень національних судів.

Наступним елементом права, про яке йдеться, є справедливість судового розгляду, яка стосується всього судового розгляду в розумінні статті 6 Конвенції і залежить значною мірою від того, чи було надано заявнику достатню можливість викласти свою позицію у справі та спростувати докази, які він вважає неправдивими, а не від того, чи є рішення національного суду правильним чи неправильним (*Karalevičius v. Lithuania*, заява № 53254/99).

Як слушно зазначає О. Ткачук, Суд виробив подвійний підхід до розуміння правосуддя в тексті п. 1 ст. 6 Конвенції. Так, у широкому розумінні це поняття охоплює всі елементи, викладені у п. 1 ст. 6 Конвенції, а у вузькому - лише вимогу "справедливості", яка використовується у тексті ст. 6 Конвенції, разом із процесуальними вимогами щодо відкритості та розумності судового розгляду. Зокрема, вузьке розуміння справедливості включає, окрім вищезазначених, такі вимоги, як змагальний характер судового розгляду, рівність сторін та особиста присутність.

З іншого боку, вимога відкритості судового розгляду покликана забезпечити більшу прозорість з метою захисту сторін у цивільному процесі та обвинувачених у кримінальному процесі від здійснення правосуддя за зачиненими дверима та підтримання авторитету судової влади в очах громадськості. Це право не є абсолютним, і стаття 6(1) Конвенції чітко встановлює винятки, які можуть обмежувати це право, презумпція на користь публічного слухання завжди переважає, а винятки повинні бути чітко обґрунтовані обставинами справи на основі суворого критерію необхідності. Аналогічно, суд не зобов'язаний зачитувати повний текст рішення публічно; достатньо опублікувати його в письмовій формі, і рішення має бути доступним для ознайомлення в канцелярії суду (*Pretto and Others v. Italy* (Претто та інші проти Італії), заява № 7984/77). В Україні принцип відкритості судового процесу закріплений на конституційному рівні (частина 6 статті 129 Конституції України в редакції Закону № 1401-VIII від 2 червня 2016 року) і може вважатися однією з конституційних гарантій права на судовий захист. Аналогічне положення міститься також у ч. 3 ст. 11 Закону України від 2 червня 2016 року "Про судоустрій і статус суддів", відповідно до якої судовий розгляд є відкритим, крім випадків, встановлених законом. Щодо відкритості судових рішень зазначається, що Закон України "Про доступ до судових рішень" від 22 грудня 2005 року передбачає, що всі судові рішення є відкритими і підлягають оприлюдненню в електронній формі з наступного дня після їх виготовлення та підписання.

Тлумачачи пункт 1 статті 6 Конвенції щодо розумності строків розгляду справи, Суд висунув позицію, що "у цивільному судочинстві перебіг розумного строку, передбаченого пунктом 1 статті 6, зазвичай починається з моменту передачі справи до Суду, але в деяких випадках він може розпочатися раніше" (*Eckner i Hofauer проти Австрії*, заява № 9616/81). При цьому, як для кримінальних, так і для цивільних справ, "розумність" строку залежить від низки обставин. У цьому випадку суд зазвичай виключає

з цього строку період, протягом якого затримка у провадженні була ініційована приватною особою (наприклад, розглядається клопотання, подане приватною особою, причини заміни її адвоката, причини небажання або відсутності сторони в судовому засіданні тощо). Тривалість експертизи також не зараховується до строку, якщо вона проводиться протягом "розумного" строку. Необґрунтовані дії державних органів (наприклад, затягування розгляду скарги) та необґрунтовані дії судді (наприклад, відмова у прийнятті позовної заяви, упереджений розгляд справи, необґрунтоване об'єднання справ, зміна суддів, зупинення провадження) вважаються фактами, що порушують принцип розумності строків. Водночас, відсутність достатньої кількості професійних кадрів та загальні адміністративні проблеми (наприклад, затримки в судовій реформі, зайнятість суддів) не приймаються Судом як аргументи для зміни цього строку. Таким чином, суд бере до уваги два моменти в часі (початок і кінець провадження) і визначає факт порушення (або відсутність порушення) "розумного строку" на підставі таких критеріїв: а) складність справи; б) наслідки для заявника від недотримання розумного строку; в) ефективність роботи відповідних органів (суду); г) поведінка самого заявника.

Як один з елементів права на справедливий судовий розгляд, стаття 6(1) Конвенції визначає розгляд справи судом, встановленим законом. Так, відповідно до практики Суду, термін "встановлений законом" у статті 6 Конвенції має на меті забезпечити, щоб "судова влада в демократичному суспільстві була незалежною від виконавчої влади, але керувалася законами, прийнятими парламентом" (*Zand v. Austria* (Занд проти Австрії) заява № 7360/76, див. рішення).

Водночас, аналіз поточного стану практики національної імплементації Конвенції та практики Суду дозволяє охарактеризувати останню як все ще несистемну, а механізми апеляції до прецедентів Суду - як поки що неуспішні. У цьому контексті доречним було б надання консультативного

висновку вищого судового органу щодо формування підходу до застосування практики Європейського суду з прав людини.

Ефективна реалізація правових позицій Суду щодо змісту прав і свобод, гарантованих Європейською конвенцією, в тому числі права на справедливий суд, може бути досягнута лише за умови їх врахування (переважно в конституційній судовій практиці) при тлумаченні правозахисних положень у процесі правотворчості та правозастосування, а також при тлумаченні законів як самостійних форм діяльності держави. Варто погодитися з І. Кретовою, яка справедливо зазначає, що це можна зробити.

ВИСНОВКИ

Виконання рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в Україні є важливим елементом забезпечення дотримання прав людини та підвищення рівня захищеності громадян. На основі проведеного аналізу можна зробити наступні висновки щодо виконання рішень ЄСПЛ в Україні:

1) Прогрес у виконанні тексту рішення Україна досягла певного прогресу у виконанні рішення ЄСПЛ. Зокрема, були зроблені кроки для вирішення питань, визначених у рішенні, включаючи катування, бездіяльність правоохоронних органів та свободу слова. Це свідчить про те, що Україна віддана виконанню своїх зобов'язань перед ЄСПЛ та забезпеченню впровадження реформ у сфері прав людини.

2) Незавершеність процесу Втім, виконання рішень ЄСПЛ в Україні залишається незавершеним процесом. У деяких випадках рішення не виконуються в повному обсязі або виконання затягується. Це може порушувати права потерпілих та підіривати їхню довіру до системи правосуддя.

3) Потреба в системних реформах Для виконання рішень ЄСПЛ в Україні необхідні системні реформи. Це включає вдосконалення законодавства, посилення механізмів правозастосування, покращення співпраці між різними органами влади та інші заходи. Забезпечення ефективного виконання рішень ЄСПЛ має бути пріоритетом для української влади.

4) Залучення громадянського суспільства Залучення громадянського суспільства є важливим елементом моніторингу виконання рішень ЄСПЛ. Активна участь громадянського суспільства та правозахисників сприяє моніторингу виконання рішень та впливає на дії Уряду в цій сфері.

5) Міжнародне співробітництво Виконання рішень ЄСПЛ вимагає співпраці з іншими державами та міжнародними організаціями. Обмін досвідом та кращими практиками сприяє ефективному виконанню рішень та розвитку систем захисту прав людини.

Загалом, у сфері виконання рішень ЄСПЛ в Україні є досягнення та виклики. Подальше забезпечення повного та своєчасного виконання рішень, врахування рекомендацій ЄСПЛ та впровадження реформ у сфері прав людини є необхідними заходами для покращення захисту прав громадян та підтримки верховенства права в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Офіційний вісник України. 2006. № 32. Ст. 2371.
2. European Court of Human Rights. Annual Report 2014. Registry of the European Court of Human Rights. Strasbourg, 2015. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.echr.coe.int/Documents/Annual_Report_2014_ENG.pdf.
3. Akdivar And Others-v-Turkey (Application no. 21893/93): Judgment. 16.09.1996. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58062>
4. Varanowski v Poland (Application no. 28358/95): Judgment. 28.03.2000. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-82496>
5. Красуля (Krasulya) против Российской Федерации (Жалоба № 12365/03): Постановление Суда. 22.02.2007. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/doc/2466723/2466723-001.htm>
6. The ECHR in facts & figures. 2014. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2014_ENG.pdf
7. Overview 1959-2014 ECHR. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592014_ENG.pdf
8. Ефективність рішень Європейського суду з прав людини, або справи, розглянуті з 1959 по 1998 рік (Effects of Judgments or Cases 1959–1998) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurocourt.in.ua/article.asp?aidx=112>
9. Amman v Switzerland, Judgment, 16 February 2000, ECHR 2000-II. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe>

10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-I
11. Бриль К.І. Поняття правозастосовних актів / К.І. Бриль // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2005. – № 2. – С. 54–59.
12. Rec No.2(2000)2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int>.
13. Постанова Бахмацького районного суду Чернігівської області від 27.05.2014, справа № 728/1046/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38909377>.
14. Постанова Борівського районного суду Харківської області від 29.12.2014, справа No 614/1421/14-п. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42167748>
15. De Becker v Belgium, Judgment, 27 March 1962, Series A 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int>.
16. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379
17. Волохи проти України (Заява N 23543/02) Постановление Суда. 02.11.2006р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text
18. Ковач проти України (Заява N 39424/02) Постановление Суда. 07.03.2008р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_452#Text
19. Закон України Про вибори народних депутатів України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11, ст.73) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/paran1467#n1467>

20. Кодекс адміністративного судочинства України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
21. Об'єднання "Ферайн геген Тьєрфабрікен" проти Швейцарії (Заява N 24699/94) 28.06.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_022#Text
22. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами" (Справа N 1-40/2010) 09.09.2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text>
23. Постанова Про практику застосування адміністративними судами окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ 06.03.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002760-08#Text>
24. Закон України Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 40, ст.263) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>
25. Справа "Афанасьєв проти України" (заява N 38722/02) 05.04.2005р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#Text

26. Юридична газета - Роль ЄСПЛ у забезпеченні належного та ефективного механізму захисту прав людини в Україні.
[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/huwst>
27. Дашо Т. Ю. Захист прав і свобод людини та громадянина на етапі формування громадянського суспільства захист прав і свобод людини та громадянина на етапі формування громадянського суспільства Lviv Polytechnic National University Institutional Repository [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://ena.lp.edu.ua>
28. Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні. Київ: Ліра-К, 2015. 64 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/huwxс>
29. Рабінович С. Природно-правові підходи в інтерпретаційній практиці стразбурського суду. Право України. 2010. № 10. С. 166-171. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/huwхu>
30. Про внесення змін до деяких законів України: Закон України від 9 лютого 2006 року № 3436-IV. Відомості Верховної Ради України. № 26. Ст. 216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3436-15#Text>
31. Буткевич В. Г. Європейська Конвенція з прав людини і основних свобод: генеза намірів і права. Право України. 2010. №10. С. 60–88.
[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/huxaf>
32. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України // Право України. – 2007. - №3.
33. Верланов С. Європейська Соціальна Хартія: нові можливості захисту прав людини в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2007. - № 6.
34. Гончаренко С. Виконання рішень Європейського Суду в Україні: два виміри однієї проблеми // Адвокат. – 2004. - №3.

35. Європейський суд з прав людини. Процедура діяльності, порядок звернення // Праця і зарплата. – 2004. - №24 (412).
36. Клименко О.М. Право на індивідуальне звернення до Європейського Суду з прав людини // Юриспруденція: теорія і практика. – 2007. - № 6.
37. Кожухов А. Исполнение решений Европейского суда на Украине // Юридическая практика. – 2001. – 21 ноября.
38. Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України // Право України. – 2002. - №2.
39. Липачова Л. Перешкоди для звернення до ЄС з прав людини та виконання його рішень в Україні // Юридичний вісник України. – 2005. - №41 (15-21 жовтня).
40. Пашук Т.І. Право на ефективний засіб правового захисту: інтерпретація Європейським судом з прав людини // Адвокат. – 2004. - №6.
41. Стадник Г. Виникнення і розвиток міжнародної та європейської інституціональної системи захисту прав людини і формування її нормативно-правової основи // Право України. – 2005. - №1.
42. Третьяков Д. Застосування практики Європейського Суду з прав людини в Україні // Віче. – 2007. - № 9-10.
43. Чефранов А. Європейський суд з прав людини – один із ефективних засобів захисту прав та свобод громадян України // Вісник прокуратури. – 2002. - №5.
44. Шишкіна Е. Деякі аспекти правової природи рішень Європейського суду з прав людини // Право України. – 2005. - №9.
45. Практичний посібник щодо прийнятності заяв – Council of Europe / European Court of Human Rights, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf

46. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI (в редакції від 02.11.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/4572-17>
47. Щорічний Звіт Уповноваженого у справах Європейського Суду з прав людини у 2015 році // Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/932>
48. *Сanea Catholic Church v. Greece* (№ 25528/94) 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>
49. *Holy Monasteries v. Greece* no13092/87; 13984/88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [доступу: http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc](http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc)
50. *The Municipal Section of Antilly v. France* no 45129/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-5648>